

T. 6. 6  
232

Мо-Херцеговачки Друштво

Член

# ПОЛИТИКА

## ОСНОВАШЕЊА НАРОДА

у

### БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

ФИНАНСИЈСКО-ЕКОНОМНА СТУДИЈА

ОД

Божидара Ниќашиновића

Прештампано из „Српског Пијемонта.“

(Ову је студију писац држао прошле године у Прагу као предавање, у коју је цел прашки „Словенски Клуб“ приредио књижевно вече.)

П И Ш Ч Е В О И З Д А Њ Е.

---

БЕОГРАД

Штампарија Савића и Комп., Космајска улица бр. 16.  
1903.

---

Цена 0.50 дин.







10 = 142085644

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45243

Лука Ћеловић  
БЕОГРАДLuka Ćelović  
BEOGRAD

## Аустријска политика осиромашења народа у Босни и Херцеговини

од

Бождара Никашиновића.

Поштоване Госпође и Господо!

Ви сте о Босни и Херцеговини много слушали, већ ради тога, што се то намјерно и чинило, да се о тим земљама много и чује. Ви сте слушали лијепе описе тих земаља, а многи од Вас је и очима гледао чари, којим је мати природа ове земље обдарила. Ја није сам дошао о томе да говорим. Имаде фактора, који се о томе најсавесније старају. Послије појезије нужна је реалистика. Од мене ћете чути хладну реалистику, али молим Вас, стрпите се, јер та је реалистичка психологија човјечијег живота. Потруди ћу се, да шарено цвијеће, којијем су до данас посипане ове земље, мало разгрнем, да Вам дадем прилике, да видите утробу те земље, у којој живи онај биједни народ, који се зове ваша рођена славенска браћа.

Молим Вас, немојте ме сматрати за агитатора, па нити политичара, јер су то узвишени појмови за стање у Босни и Херцеговини. Оно, шта се тамо чини, давно је прешло границу политике, а изгубило значај пропаганде.

Стање онога народа може се посматрати само са гледишта човјечности. Тај човјечански осећај гони ме на овај пут.

Небројено је биједа и невоља, које тај народ сноси и ја их не могу у овоме предавању све изнијети. За приближни опис стања тих земаља, нуждан је нај-



савјеснији човјечији вијек. За то сам изабрао само један незнатан дио од тих зала и то онај, који је најужаснији рушитељ друштвенога поретка, оно најнечовјечније сретство за постигнуће својих циљева, које је из средњег вијека познато под именом

### Политика осиромашења народа

Да почнем:

Нико не може да порече, да босан. управа није у основи своје политике поставила политику осиромашења, то је саставни дио Баховога система, којег се Аустрија и данас придржава. Средства, која се у раду те политике употребљавају, јесу неисцрпна и могу се свуда, у свако доба и у свакоме виду, употребити, јер у Босни и Херцеговини влада савршен апсолутизам; никаква се законитост не врши, па према томе рад такве политике не може нигдје ни свога уступака наћи.

Ради јаснијега пријегледа, и да се може видјети, која су то сретства, која бос. управа употребљава за осиромашење народа, ја сам их подијелио:

I. На директна сретства, а то су јавни државни терети или финансије.

II. На индиректна сретства, а то су разне државне и законске установе као: монополи, expropriationi закон, примање легата.

III. На полицајна шиканириња, а то су право давања и одузимање разних лиценција, комисије за дозволу становања и прометну дозволу, за обарање кућа, сметња у јавном саобраћају у земљи и околини, полицајна сретства, полицајне глобе.

#### I. Директна сретства.

(Јавни државни терети).

Исти овај енглески колонијални министар Чамбрлен, који је свијету задао толико удараца и пролио толико невине крви, пропутовао је 1882. године Босну и Херцеговину, а затим је у једноме францускоме листу написао чланак, у коме је рекао, да ће Босанци



и Херцеговци пожељети турску управу. Тај извештај одговара потпуно данашњем стању.

До прије окупације, Босна и Херцеговина плаћале су највише 4—5 милијона форината укупних државних пореза, од којег се новца државна управа издржавала. Но од окупације одма почеше државни приходи да се рапидно повећавају. За првих 10 година порезна свота удвостручила се, и изишла је на 10 милијона форината; а за даљих 10 година се учетворостручила, тако, да данас потреба босанске управе захтијева  $22\frac{1}{2}$  милијона форината државног прихода, који се мора од ове сиромашне земље утјерати, осим осталих терета, што га народ имаде да сноси.

Ово рапидно рашћење државних пореза не би се могло осудити само ради тога, што је порезна цифра учетворостручена. За задњих двадесет година се то скоро у свакој држави у Европи догодило, јер је државни и општи напредак ту промјену изазвао. У толико се мање може осудити ово повећање у окупираним земљама, пошто су њихове потребе сразмерно куд и камо веће биле, него ли у другим земљама, пошто су те земље из турске неуредности прешле на поље културнога развоја, гдје је требало много и много материјалних сретстава улагати за установе, које су главна основа за напредак, а остале их државе већ имаћаху.

Али у финансиској науци имаде један аксијом, који гласи: да повећање порезних финансија не изазива напредак народне економије, већ напредак народне економије изазива повећање порезних финансија. А то хоће да каже: напредно развијање народнога стања, повећава и државне приходе.

Настаје питање: да ли се у Босни и Херцеговини стање народне економије тако развило, да је оно пет пута повећало државне приходе?

Није! — На против народно се стање несразмјерно погоршало, него што је било прије окупације.

Народна економија (под тим се именовом у финансијском смислу разумије цјелокупно стање и прихо-



ди једнога народа) је финансијер државним финансијама; док је њезина снага јака, дотлен су и државни приходи стални. Сву бригу и сво старање државна управа ставља на народну економију; она потпомаже или директно или индиректно, материјално или морално, да се извори народне економије, т. ј. народни приходи повећавају, осигуравају и учвршћују, јер само на њиховој здравој основи могу државни приходи постојати. Управа пак, која народној економији не обраћа пажњу; која не полаже труде за повећавање и осигурање прихода својих грађана; не отвара изворе нових доходака, а противно томе повећава од народа своје потребе — та управа не може дуго постојати, она води ту земљу и народ у пропаст, што је у финансијама познато под именом државно, а што је још теже и горе — земаљско банкротство.

Ово задње, горе, т. ј. народно банкротство, наступило је у Босни и Херцеговини!

Питање је: да ли се за тако стање имаде босанска управа осудити ради незнања, погрјешка или неумијења? — Апсолутно не! — На челу босанске управе је аустро.-угар. заједнички министар финансија, коме се не може та способност одрећи. У осталом тај рад босанске управе противу народне економије тако је простого садржаја, да га може човјек и ниже интелигенције схватити и исправити, а не камо ли, да га не ће једна модерна држава схватити, у којој имаде стручно образованих људи, као што је Аустро-Угарска! Рад противу народне економије и народнога благостања босан. управа је себи поставила хотимично, да народ материјално уништи, мислећи, да ће, учинивши га материјалним богаљем, лакше са политичким тежњама продријети.

Из даљих сретстава ће се јасније та намјера видјети, пошто се ондје та намјера раздјељује и појављује на појединцима, па је лакше уочити, код финансија је пак скривена или ако није скривена, а оно ради страности финансијскога поља захтијева дубљу штудију, које су о бос. приликама тако ретке! Али нема сумње да је босанска управа босан. финансије, као и државни рад противу народне економије тако удесила, да оне



потпуно извршавају ону најгрознију и најнечовјечнију грану макијавелизма, а то је — политику народнога осиромашења.

Ја ћу се потрудити, да ово разјасним.

Извори народне економије у разним земљама су различити према терену, поднебију и. т. д. Босна и Херцеговина су искључиво пољопривредне земље, а снага те пољопривреде лежи им у сточарству.  $\frac{9}{10}$  укупнога становништва занима се и живи од тога рада. Према томе бос. управа је требала да обрати своју особиту пажњу на пољопривреду и сточарство, ако је хтела да потпомогне и унаприједи народну економију, а да може без опасности земаљскога банкротства своје захтјеве од народа да тражи.

Али бос. управа је ова два, тако рећи, једина извора народне економије, према томе и земаљске дохотке, посве уништила, и пољопривреду је на нижи ступањ спустила, него ли је из турскога времена затекла.

Да се оправда неправедна потреба окупације Босне и Херцеговине, Андраши је на Берлинском конгресу навео, да је повод честим устанцима у Босни и Херцеговини неријешено аграрно питање, а да Турска царевина нема довољно ауторитета да исто спроведе\*).

Даклен, кад је народ за турскога времена ради неријешенога аграрнога питања, (а то је пољопривреда и с тим скопчано сточарство) дизао устанке, плаћајући само 4 милиона укупне порезе, то значи, да је бос. управа потпуно свјесна била, гдје је ахилова пета народнога незадовољства и гдје је живац народнога живота и кад је то знала, онда никако се не може ни помислити, да се убијање народне економије вршило из незнања.

\*) „Elle devrait mettre en oeuvre le règlement de la question agraire, sous ce principale des secousses périodiques, qui ont agité ces contrées par le problème hérissé d'obstacles au milieu d'une population déchirée par les haines religieuses et les rancunes sociales, problème qu'un pouvoir fort et impartial seul peut résoudre dans un pays, où toute la propriété foncière se trouve dans les mains de musulmans pendant que les chrétiens laboureurs ou fermiers forment la majorité des habitants.“



Осим тога, да се баш и претпостави, да је бос. управа народну економију уништавала из незнања, то би она имала за 23 године доста времена, а и не бројено емпиријских прилика, да увиди своје погрјешке и да их исправи. Али она их није не само исправљала, него их је све више погоршавала, а да угуши незадовољство и да спријечи изнашање тога стања на јавност, она је невинне људе прогонила, затварала и мучила. Ја категорички тврдим, да је зглоб финансијскога рада постављен на темељ, са којег се политика осиромашења вршити.

Ја ћу у кратким цртама изнијети рад бос. управе према народној економији и то прво према пољопривреди, па за тијем према сточарству и то на основу јаснога тачнога сравањења за вријеме турске управе и данашње управе.

#### А.) Аграрно стање до окупације.

Послије многих устанака и много пролирене крви хришћанскога народа издала је турска царевина 14. сефера 1276. (по нашем 12. сеп. 1859,) аграрни закон, који је доста био сношљив, особито узимајући у обзир олакшице и заштиту, коју је турска управа и судови у Босни народу пружале.

Главне црте тога закона су ове:

1. Кмет је дужан био своме аги од земаљскога плода да даде трећи, четврти или пети дио, према томе, како су се гдје погодили, као отштету за употребу агинске земље. То је познато под именом *т р е ћ и н а* и кмет је био дужан исту дати на гувну у натури.

2. Кмет је дужан своме аги јавити дан, кад ће летину да сабира и ага је на село изилазио или сам, или је слао свога замијеника, да прими трећину. Ако ага не би изашао или свога замијеника послао, онда се ага морао задовољити са оним, што му кмет даде и против тога није могло бити никавог судског поступка.

3. Кмет је имао своје нашљедно кметско право и ага га није могао отјерати са земље без великога и оправданог разлога и то је могло тек судским путем бити.



4. Аграрне спорове рјешавали су редовно турски судови.

5. Кмет је плаћао држави десетину и то што је најважније, давао је исту у натури.

То је есенција тога турскога аграрнога закона. И шта се види у њему? — Све терете, што их је сељак имао да сноси, давао је у натури, дакле фактично од онога, што му је природа уз његов рад и дала. Пошто је праведна била процјена десетине и трећине, сељаку је безусловно остало ефективни <sup>10</sup> од укупнога рода, пошто је пред своје обвезе, а то му је довољно било, да подмири своју животну потребу.

При нормалним годинама за турске владе народ у Босни и Херцеговини истина није био одвећ богат, али није знао, шта је то глад.

А сада да видимо

#### Б). Аграрно стање по окупацији.

И ако је на Берлинском конгресу ријешење аграрнога питања једини озбиљнији и оправданији разлог за одобрење окупације био, нова га управа није ријешила. Она је прихватила и придржала исти турски аграрни закон од 14. сефера, само што му је скоро у свима тачкама, које сам навео, садржину и дјеловање измјенила. Тим начином је пољопривреда у окупираним провинцијама спала на најнижи ниво, тако, да ни у једној феудалности на читавоме свијету нема система, са којим би се онај у Босни и Херцеговини сравнити могао. Положај и дужности тих кметова приближује се посве положају робова на туђим плантажама.

Смртни ударац за пољопривреду у окупираним провинцијама, као и темељ за вршење политике осиромашења — јесте наредба бос. владе од 18. јуна 1880. бр. 13.720/I. По тој наредби кмет није више давао десетину у натури, него у готовоме новцу и ага није више морао изилазити на село, да ефективни плод подијели, него је одлазио у порезни уред, гдје је за биљег од 40 нов. добио извадак десетинске



процјене свога кмета и по тој десетинској процјени захтијевао је од свога кмета своју трећину. Овај поступак имаде у Босни и Херцеговини неоспорну правну моћ. Ради јасноће ево у бројевима:

На десетинској цедуљи Н. Н. кмета стоји н. пр. да имаде десетине да плати 100 ока кукуруза, то значи, да је десетар пронашао, да тај кмет имаде 1000 ока кукуруза рода; дакле тражи од свога кмета 300 ока кукуруза као своју третину и тако од свакога плода.

Поштовани зборе! Ја не могу у овоме једноме предавању детаљирати све оне злоупотребе, које су главни фактори у читавој овој процедури. То је велико градиво, које сам ја изложио у I-ој свјесци мога дјела, којег је сва европска штампа признала као озбиљно и најсавршеније дјело о правоме аграрном стању тих земаља послје окупације. Ко од поштоване господе жели потанко о томе све да дозна, тога упућујем на ту моју књигу\*), а овдје морам само да се ограничим на аксијоме сваке те злоупотребе а то је:

1. Комисија за процену десетине састављена је из  $\frac{2}{3}$  владиних органа; десетари су од владе привремено наименовани органи, без сталне плате, већ хонорарим је проценат од процјењене десетине.

2. Босан. управа разашиље циркуларе на котар. предстојнике и моралним упливом их упућује на што више истеривање десетине; а котар. претстојници опет упливишу својом аутократском моћи на десетаре и упућују их на несавесну процену.

Но и ако је та нова наредба задала пољопривреди смртни ударац, народна економија не би још тако дубоко усахнула, да нијесу мимо ове наредбе издаване још и финансијске наредбе, које су рапидно потпомогале народно осиромашење. Најглавнија финансијска

\*) Види: „Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung der oesterreichisch — ungarischen Monarchie und die oesterreichisch — ungarische Balkanpolitik. — Eine politisch — ökonomische Darstellung der gegenwärtigen Zustände in 4 Bänden. — Verfasst von Božidar Nikaschinovitch. — I. Band: Berliner Kongress 1878. und die Agrarfrage. — Preis 5 Mark. Zu beziehen durch Thormann & Goetsch, Berlin S W. Besselstr. 17. — 1901. Иста је преведена и на српски.



наредба у томе погледу јесте наредба о терминима плаћања порезе и десетине. Из хаоса ових незаконитости пошљедица је, да сељаку у Босни и Херцеговини од свога труда и рода не остане скоро ништа, а врло се често догађа, да сељак прода сав свој пољопривредни род, па са том свотом **не може** ипак да подмири третину, десетину и осталу порезу, него мора са друге стране још надомиривати.

Рекао сам, да нова управа не прима десетину у натури, него у новцу. Овај систем је кључ свеколике пропасти сеоскога народа, а то је  $\frac{9}{10}$  укупнога становништва Босне и Херцеговине. То се развија овако: Босанска управа одређује цијене појединим плодовима по којима прима десетину. Те цијене одређује бос. управа сама, без народних заступника и то по пијачним цијенама већих трговачких вароши. Те цијене се одређују у мјесецу мају и јунију, дакле у прољеће и љети, када су цијене свима пољопривредним плодовима највише.

Да поштована публика добије јасан појам о читавој тој процедури, ја ћу то математички са примјером показати, и то са пољопривредним производима, који су у Босни и Херцеговини најглавнији.

Године 1899. бос. управа је ставила цјене, по којима ће сељак плаћати порезу: зоб ока  $6\frac{1}{2}$  нов.; јечам  $6\frac{1}{2}$  нов.; сирове шљиве 4 нов. ока; а средња цијена сијену  $1\frac{1}{2}$  нов.

Н. пр. кмет Н. Н. посијао је 200 ока кукуруза; 300 ока јечма; имаде сјенокосне ливаде за 1000 ока сијена и имаде шљивик од 400 шљивових дрвета. Оваки кмет се броји међу богатије сељаке.

Услед пропалога сточарства земља се у Босни и Херцеговини врло слабо гноји, с тога може само пето сјеме бацити, те ће добити, ако је година нормална од 300 ока јечма 1500 ока; од 200 ока зоби 1000 ока; имаде сијена 1000 ока; и од 400 шљивових дрвета добиће просјечно 6000 ока шљива.

Кад би била процјена десетине **најправеднија**, онда би тај кмет имао да плати десетине:



на 1500	ока јечма	150	ока	=	у новцу	фор.	9.75
„ 1000	„ зоби	100	„	=	„	„	5.50
„ 1000	„ сијена	100	„	=	„	„	1.50
„ 6000	„ шљива	600	„	=	„	„	24.

дакле десетине . . . . . укупно 40.75

За обрађивање тога комплекса моратај кмет имати најмање четири мала вола. За кућну потребу имаде 2 краве и рецимо 20 коза. Порезе на то мора да плати:

на 4 вола	à 1 фор.	фор.	4
„ 2 краве	„ 1 фор.	фор.	2
„ 20 коза	„ 0.50	„	10
	укупно	фор.	16
	десетина		40.75
	свега	фор.	<u>56.75</u>

Право наредбе бос. управе, коју сам мало прије споменуо, дала је бос. управа и агама, да их уживају. Т. ј. многи и многи бездушни ага не ће своју третину да прими у натури, него тражи, да му се иста даде у новцу по цијенама, коју је бос. управа ставила за десетину. Према томе тај кмет имао би своје аги у име третине да даде:

Од 1500	ока јечма	500	ока	третине	=	фор.	32.50
„ 1000	„ зоби	333	„	„	=	„	21.64
„ 1000	„ сијена	333	„	„	=	„	4.99
„ 6000	„ шљива	2000	„	„	=	„	80.
				укупно	„		<u>139.13</u>
					„		56.75
					„		<u>195.88</u>

Да видимо шта ће тај сељак од свога рада и тога плода добити.

Кад од 1500 ока јечма извади сјеме од 300 ока, онда му за продају остаје 1200 ока; да овај јечам прода у Сарајеву, гдје се највећа цијена постићи може, то не може с јесени више добити од 5 нов. Даклен 1200 ока á 5 нов. . . . . фор. 60

Од 1000 ока зоби 200 ока сјемена, остаје за продају 800 ока; највиша је цијена 5<sup>1/2</sup> нов. фор. 44

Они сељаци, који око вароши живе, имају мало сијена; главне сјенокоснице су далеко од вароши у планинама. Због оскудице пла-



нинских путева и многих шикара, сељаци не могу сносити сијено у варош, него они сељаци око вароши, што имају мало сијена, гоне своје волове преко зиме у планинске сењаке и од њих купују сијено. Најскупље што плате јесте  $4\frac{1}{5}$  нов одоке.

Даклен 1000 ока а  $4\frac{1}{5}$  . . . . . фор 8

Шљиве може сељак да прода или сирове или суве. Као сирову не може сву да прода, јер нема за њих купаца. Да се не укисели мора да је суши. Али сељак боље пролази да је као сирову прода, па ипак не може да добије за сирову више од  $2\frac{1}{2}$  нов. на оку, али ево да рачунамо и 3 нов. То износи 6000 ока а 3 нов. . . . . фор. 180

Укупно ће за свој плод добити . . . фор. 292

Али и овдје имаде већа половина сељака, који немају своје коње, те с тога имају грдне трошкове, док доведу овај плод у варош на пазар, док плате градску увознину, кантарију, хан и ноћиште и. т. д.

Даклен томесељаку би остало од његовога 195.86  
укупнога плода вриједност од . . . фор. 95.14

Али не треба с мести са ума, да томе сељаку није за његову исхрану ништа остало. Таки сељак имаде најмање 5—6 чланова у својој породици. Од куда могу њих шесторо, 4 вола, 2 краве и 20 коза са 95 фор. читаву годину живљети и одјевати се?! Но ја сам овдје рачунао са основе, кад је процена десетине најправеднија. Али на жалост, она није никада праведна, нити може бити праведна. Замислите, поштована публико, да се мјесто десетине рачуна само дванаестина, што се може узети за облигатно, колика грдна диференција настаје у давању третине, и ја сам стотинама пута гледао биједна сељака, гдје је сав плод продао и мимо њега још и вола, док је исплатио десетину, третину, порезу на стоку, попу, цестарину, течевину и остале порезе и њему није остало ништа.

Осим тога имаде у плаћању још једна врло велика тешкоћа и сличне јој нема ни у једној земљи. То



су термини за плаћање порезе. За турског времена народ је могао плаћати порезу квартално у читавој години. Но и осим тога турска је управа показивала хуману либералност према народу и даље. Ако је која околина страдала од елементарне непогоде, народ те исте године посебном ирадом бијаше ослобођен од плаћања порезе. Нова управа пак ставила је у томе погледу нечувене строгости и противности. Пореза се мора платити сваке године, почевши од октобра, па до декембра; даклен у три мјесеца. То је вријеме када је свима плодовима, па и стоци најмања цијена, и сељак мора свој плод продати на очигу своју пропаст, јер ако до свршетка декембра не плати своју обвезу, у јануару настају оврхе, а те су у Босни и Херцеговини тако грозне и тако немилостиве, да се човјеку крв у жилама леди. Свака управа у Европи имаде извјесне законе, по којима се грађанима не смију продати извјесни приједмети, који су им за живот неопходно нужни. У Босни и Херцеговини при оврхама граница нема. Штогод се нађе, то се узме. Поштована публико, да не би ређао приједмете, који су продавани, навешћу само то, да су егзекутори врућ хљеб из пећи вадили и на лицитацију продавали. Карактеристично је, да су ти приједмети своје купце нашли! Народ је осиромашео и није у стању да плати мали заостатак од свије пореза н. пр. рецимо 1.5 фор. до 2 фор. Управа је за тај заостатак продавала сељаку задњег вола, коња, краву или козу буд за што. Али од 1895 год. нема више шта за такве заостале порезе ни да се прода, те је исте године бос. управа издала наредбу, да се за такве малешне заостатке не спроводи посебна оврха, пошто иста стаје више него дугујући износ, а нема се одаклен утјерати, него да се узгредно са другим оврхама иста спроводе. То се почело чинити и на пазар су почеле изилазити православне иконе, пијетао, по 5 ока брашна и најпослије мачка и пас.

Није ово појезија, већ савршена истина, коју сам спреман у свако доба да докажем.

Услед тога народ је остао без теглеће марве, без хране и без свога издржавања. У земљи је стална глад.



У околини Добоја планински је народ са дрвета гулио кору, њу кувао и пио, да не умре од глади. Прије три године је свијет у Херцеговини, да не умре од глади, вадио из земље љуто корење, што крмад једу и тијем се хранио. Но кад је котарски уред у Љубошкомоме о томе дознао, **ударио је порезу на то корење.**

Човјечност се узбуђује у мени, па не могу да ређам све муке, што тај биједни народ трпи, а и прешао бих са праве теме. Задатак је мој да докажем, да су приходи народне економије нарочито тако удељавани, да се врши политика осиромашења и да се народ материјално убије.

Питање је: да ли је бос. управа знала, да је економно стање њезинога народа тако очајно? — Знала је! Потпуно је знала! И то не да је можда она то тек сада дознала, она је то знала још када је стање боље било — знала је да ће овако стање наступити. То је њезин рачун био и то је њезина намјера била. Хиљадама тужби, хиљадама преставака леже код бос. управе, у којима су вијерно описане очајничке муке, што их народ у пољопривреди трпи, и мјесто олакшица, бос. управа је те очајнике прогонила, затварала, мучила и све горе и горе наредбе и теже услове за пољопривреду издавала.

Може ли ко рећи, да се оваки поступак не врши са тенденцијом? — Не може! А та је тенденција осиромашење народа.

Босанска је управа потпуно добро знала, да су устанке у Босни и Херцеговини дизали угледни сељаци са поповима сеоским. Економија је пак неодвисан грађански положај. Ту неодвисност требало је пољопривредним убиством уништити. Од народа је оружије одузето. У читавој Босни и Херцеговини — изузимајући чиновништва — нема у народу 200 пушака и дозвола за ношење оружија не може се добити. У планинама раздиру вукови и међеди волове, коње и овце, народ моли за неколико пушака, али се не дозвољава.

Јасно је, да је народна економија у аграрноме погледу сада много гора, него ли што бијаше за турске у-



праве. И тада је народ у бољој народној економији плаћао 4 милиона фор. укупнога пореза, и тешко му је било да сноси, а данас плаћа 20 милиона порезе, осим осталих мјесних издатака, крај много горега аграрнога положаја.

Тако је у пољопривреди. Но ја сам рекао, главни извор народне економије у Босни и Херцеговини је пољопривреда, а снага те пољопривреде лежи

### У сточарству.

Као све планинске земље, тако су и окупиране земље, нарочито пак Босна, на сточарство упућене. Материјална снага тога народа лежала је баш у сточарству. Од пољопривреде је сељаку остајало, колико му је било потребно за кућну потребу за исхрану, новчани приход лежао је у сточарству. Одржање стоке за турскога времена бијаше врло јефтино, а и турска управа пружала је повољне услове за то. Народ је имао слободну пашу на државним празним пољима т. з. заједничке мере, а осим тога слободну пашу у државним шумама. Од раног прољећа, па до дубоке јесени, т. ј. док снијег не покрије земљу, имађаше сељак бесплатну обилну пашу; сав му трошак бијаше со, ако је хтио своје благо солити. С тога је било много и много сељака, који су преко хиљаду оваца имали, по чопор говеда, по 20—30 крава, по неколико стотина коза и крмади, по ергелу припознатих босанских коња, а најсиромашнији сељак имао је по неколико оваца, од чије је вуне кућну тканину подмиривао. Народ је имао од тога блага хране, т. з. бијели смок, а у Сарајеву у касапницама до прије окупације најбоље месо коштало је вижлин (12 кр.) ока (1<sup>1/4</sup> клг.)

С јесени је сељак од свога сточарства одлучивао приплод и продавао, највише за извоз у Далмацију. Тај новац му је био домаћи уштедак. У земљи је било несразмјерно више новаца него сада; чобана у планини није се могло наћи, који није уза се имао ако не дукат, а оно турску бијелу меџедију.

Данас послије 23 године нове управе свега је тога нестало и то не можда по оном мотиву „стара лијепа времена“, која је модерна култура преобразила у сиро-



машну цивилизацију, него је то свега нестало, што се тежило да тога нестане. Тенденција је била, да се народ осиромаше. С тога је нова управа одузела народу бесплатну пашу (мере); под видом рационалног гајења шума, забранила је управа народу пашу у шумама, међутијем се знаде, да је бос. управа највећи сатирач тог земаљ. добра. На стоку — и то што је најтеже и на младу, — ударила је несразмјерно велики порез. Према томе крај толике паше мора сељак за сточарство да купује храну, а он то не може. Сељаку од пољопривреде не остаје ништа. Може ли се тада сточарство гајити? — Не може! Аграрни одношаји тако су тешки, да сељак мора од свога сточарства крњити. Он мора по коју краву или вола да прода, да подмири порезу и да читаву годину живи. Док је имао, он је и продавао, док није своје сточарство посве уништио. Данас нема више сточарства, а нема шта ни да прода.

За турскога времена економна снага једнога села, рачунала се по јармовима волова. Н. пр. казало се: село Брђани имају триста јармова. То значи, да је у томе селу од 40—50 кућа било три стотине пари волова само за орање. Данас то исто село имаде 15 пари волова и са њима се служи читаво село. Кад један узоре, онда други долази наред и. т. д.

Оваки начин уништавање сточарства је само саставни дио аграрнога тешкога стања, т. ј. пошљедица истога. Али сточарство је и директно уништано овим сретствима:

За приплод говеда босанска је влада под видом завођења „боље“ и „крупније“ расе набавила највећу и најтежу пасмину бикова из Штајерске. Ради брдских приједела и богаза, босанска раса крава је малена. Босанска управа је преко жандармерије са највећом строгошћу гонила сељаке, да своје малене краве спарују са оном грдосијом од бикова. Пошљедица је била, да је крава у спаривању под теретом обогалила, или не могавши се растати са крупним бременом, при телењу скапавала. —

Поштована Господо! Српски народ у Босни и Херцеговини је Овидије српског народнога пјесништва



и као што је њежан у народној својој лирици, тако је и у своме животоу њежан према животињи, особито према коњу и крави, коју љуби као своју хранитељку. Небројено сам пута био свједок потресајућих моментата сељачке психологије. Сиромашна породица имаде једну или двије краве. Читава породица радосно очекује, да им се „Бјелава“ или „Зекуља“ отели. Дјеца јој из руку хљеб дају, милују је и љубе је. Ако је ноћ непогодна, уводе је у своју кућу и господо, ужасно је то гледати, како се та маљешна крава мучи, да се растави са крупним бременом и најпослије угине, а теле се ножем из мртве краве извади. Жене и дјеца вриште као да је чељаде у кући умрло. Хиљаде и хиљаде крива је на овај начин скапало.

Пошљедица ове неприродности је била, да су сељаци у младим јуницама угушивали нагон парења, или ако су већ краву морали спаривати, они су је одмах за тијем продавали касапу, да бар нешто извуку, а да им не би при телењу скапала.

Све је ово знала бос. управа, јер су сељаци сузним очима долазили котарским престојницима, па и самој влади на тужбу и све јој ово разложили. И јелте, да то није тешко разумјети, и схватити и није тешко то расправити, но мјесто тога, котарски престојници су те сељаке затварали по 8 дана, што буне народ против модерних установа.

На овај начин је расплод говеда уништен. Босна је прије окупације чувена била са извозом својих волова, које су продавали Грцима и Енглезима. За вријеме француско-пруског рата 1870. године преко Мостара на Јадранско море изважано је сваки дан по неколико чопора, а данас? — Лиферанти босанске војске из негда сточарске Босне одлазе у Славонију и Србију, да набаве потребу за своје лиферовање.

Са свињама стоји још горе. Саме босанске шуме упућују народ на гајење свиња. Што је свињогајство народу у Србији, оно је требало исто бити и у Босни, т. ј. важан извор народне економије. Негда се само из Грачаничкога котара (који броји само 28.000 ст.) извозило годишње по 80.000 утовљених свиња. Данас се



из читаве Босне не извози ни 8.000 хиљада и то највише у закланоме стању.

Ево скоро 15 година, да се тобоже ради болести затворила босанска граница за извоз у Аустро-Угарску. То је много допринијело, да се свињогајство утамани. Но много је више утаманила бос. управа директно преко својих органа. Рецимо да је и било какове свињске болести прије 15 година, што се свуда догађа, бос. управа није, ама, апсолутно ништа учинила, да хигејске мјере предузме, како би се рујини народне економије отклонили. Чиновници ветеринарски су ужасна нечовјечства вршили над народом. Нарочито се обратила пажња на негда богату Посавину. Ту је требало сиротињу створити и убити главни извор народњег богатства. У Посавини је било сељака, који су хранили свиње за извоз. Живинар је долазио у обор и ако је у обору међу 50 утовљених свиња нашао 2—3 болесних од оспица, ту се нијесу предузимали никакви лијекови. Жандари су реквирирани и за тренут ока сва крмад је била потучена из пушака и сељак их је морао својом руком у креч покопати. Господо, ставите се као објекат у такOME моменту. Предпрошле године у Брчанскоме котару неки сељак имађаше 20 дебелих крмади. То бијаше сва његова имаовина. Дође живинар и нађе два комада болесна и реквирира жандаре, да свих двадесет потучу. Кад је сељак видио, шта се хоће, излети испред жандара и рече: „прво мене убите, па онда ону здраву крмад, јер шта ће ми живот без њих.“ Наравно, жандари су „човјечно“ сељака везали и отјерали у затвор, а крмад су ипак потучена. Неки млади живинару Брчанскоме котару у задњих 3—4 год. починио је ужасе. Народ је долазио претстојнику, молио и доказивао, да се незаконито због једнога и двоје болесних крмади по десет пута више здравих потуче. И најпослије молио, кад се већ и здрава туку, да се послије прегледају и које је здраво, да се дозволи, да истопе маст и осуше месо, да бар нешто извуку, али не би помоћи. Сва крмад морају у креч. Тек кад је опасност по самога живинара наступила, влада га је отален преместила. Али вода ће тећи, куд је текла, јер та нечовјечност не лежи само у свирепости тих жи-



винара, мотиви њезини леже у — политици народног осиромашења.

Ови поступци су учинили, да се народ повукао од гајења свиња. Јер ко ће уговити по 50 и 100 комада свиња, да их тада жандари из пушака побију? -- У народу имаде такођер врло добрих познавалаца у свињским болестима и они мирном савјешћу тврде, да власти <sup>9/10</sup> здравих потуку, а у политичком свијету, чује се иза кулиса, да је та трајна болест босанских свиња уплив мађарске владе, ради конкуренције својим свињама. Ја то позитивно не знам, с тога категорички и не могу тврдити, али је ствар по себи близу вјеровању. Може бити, да имаде свачега помјешано.

Поштована господо! Ово је само врло блиједа и површна слика о стању народне економије овога првог и најважнијег извора, са којег <sup>9/10</sup> укупнога становништва бере своју животну екзистенцију. Никако се не може узети, да бос. влада није овоме злу свјесна. Она је потпуно свјесна тога! Али њезини цијељеви упућују је на то.

## II. Индиректна средства.

### A. Монополи

Монополи су новије финансијске установе, изазване државним потребама, али при њиховоме завођењу држава полаже највећу важност на артикл, којег жели монополизирати. Артикли, који су неопходно нужни саставни дијелови елементарнога човјечијег живота не смију бити монополисани. Све што одржава човјечије тијело, не смије бити монополисано, већ се мора пропустити јавноме трговању, тј. конкуренцији.

Мислио сам да говорим о свима монополима у Босни и Херцеговини, али вријеме ми апсолутно не дозвољава. Премда су ти монополи врло интересантни, пикантни и бацају врло тавну слику на управнике, ја ћу их само овдје навести, а биће прилике да о њима ипак опширније чујете. Ти су монополи: со, духан, угаљ, пиваре, шпиритусна фабрика на Креки, папирна фабрика у Зеници, Варешко друштво за железно, Амонијак фабрика у Лукавцу, шећерна фабрика у Усори.



Од ових монопола узећу само духан и угаљ, и шећерну фабрику у Усори, пошто су то највећи монополи и тијесно скопчани са народном економијом.

Сви монополи у Босни и Херцеговини, са врло малим изузетком, протежу се на артикле, који су саставни дио елементарнога живота. У Босни и Херцеговини су монополи по народ тежи, што је и продајна манипулација тих монопола од народа отргнута и неколицини странаца предата, тако да народ од тих монопола нема скоро ништа, он је само ту, да тим монополинама буде — конзумент!

У Босни и Херцеговини имаде двије врсти монопола и то:

1. Монополи, које влада тјера под својим режимом и
2. монополи, које је управа неоправдано и незаконито створила и предала их је неколицини бечких шпекуланата. Код првих монопола партиципирају ти бечки шпекулант индиректно у продајној администрацији, а код других опет партиципира управа са њезиним највишим чиновницима као акционари. Прве монополе одржава управа свом снагом као своје инштитуције, а друге потпомаже са ауторитетском моћи као акционар.

Монополи, које влада тјера под својим режимом јесу:

а). Со. Со се вади у Босни из слане воде, која се обилно налази у Доњој и Горној Тузли. За Турске владе бијаше трговина са соли слободна. Народ је слану воду испаравао и из те воде со и употребљавао. Једна ока соли коштала је двадесет пара, што одговара данашњим 4 нов. Од године 1885. со је постала монопол.

Не ћу да говорим о рентабилитету овога монополисаног артикла, јер би сишао са теме. Казаћу само у кратко, да је и овај артикл исте судбине, као и сва остала индустријална подuzeћа у Босни и Херцеговини. И ако је со артикл за елементаран живот, особито у сточарској земљи, као што бијаше Босна, може се ипак донеклен и превидити монополисање истог артикла. Али кад је бос. управа тај артикл већ монополисала, онда је требала бар продају истог артикла дати урођеноме народу. То би не само дужност бос. управе била, него је на то упућује и сопствени интерес. Мје-



сто тога бос. је управа продају соли предала једноме Бечлији, г. Ј. Б. Шмарди, човјеку, који ни за Аустро-Угарску монархију, ни за Босну и Херцеговину нема апсолутно никакве заслуге, а ипак је г. министар Ка-лај читав трговачки живот тих земаља предао у руке томе господину, који је саставио неко привидно акци-онарско друштво, у чијој су дирекцији неки делегати, посланици царевинског вијећа у Бечу, сабора у Пешти и Загребу и који примају дивиденду по броју својих акција, за које нијесу никакав капитал уложили.

Ванредни су услови под којима је бос. управа генералну продају соли овоме господину дала. Управа му по потреби лиферује со за читаву Босну и Херцеговину, а он мјесто новца издаје бос. управи мјенице, које гласе на шест мјесеци, а обично се пролонгирају још на даља три мјесеца. Со, као монополисан артикл продаје г. Шмарда за готов новац. На тај начин, осим 3 % чисте провизије, што му као комисионару по уговору припадају, г. Шмарда располаже у свако доба са  $\frac{1}{2}$  милиона фор. државнога новца, са којима тјера остале радове. Земаљски буџет је тијем оштећен са близу 10.000 фор, годишње, са којима би бос. управа сваке године могла издржавати најмање 15 основних школа, а оне су у Босни и Херцеговини тако потребне, јер на 1, 700.000 становника бос. управа имаде само 200 основних школа.

б.) *Духан*. Најглавнији монополни артикл бос. управе је духан, који је за турског времена такођер сачињавао слободну и јавну трговину, а са свога особитог квалитета бијаше познат и чувен. Зрело судећи, не може се бос. управа за монополисање тога артикла осудити. Најпослије то није животни артикл, а управи су нужни извори за своје одржање.

Али овај монопол употребљава бос. управа за своје политичке циљеве и оне мјере, што их бос. управа предузима према сељацима у пољопривреди, исте мјере предузима и према сељацима који саде духан.

Духан сију сељаци нешто у сјеверној Босни, нешто у средњој (округ Травнички), али то је незнатно и слаб је квалитет. Главно сађење духана је у Херцего-



вини, у красном приједлу, гдје народ читавих околина живи само од сађења духана.

Сав пољопривредни рад око духана стоји преко финансијских органа под политичком влашћу. Величину комплекса за сађење духана одређује политичка власт, а ту игра улогу политика и политичко шиканирање. Духан откупљује само управа. За процјењивање именује политичка власт комисију. Већина чланова те комисије су чиновници.

Исто што се догађа у пољопривреди код десетине, то се исто догађа и код откупа духана. Код пољопривредне десетине је незаконитост и народно осиромашење позитивно, а овдје негативно. Ево како:

У приходе годишњега буџета ставља бос. управа доходак од десетине, рецимо  $3\frac{1}{2}$  милиона форината и то мора од народа да се утјера, јер у расходу је њихова потреба безусловна и већ одређена. Даклен у расходу је издатак сјигуран, али у приходу није. Кад би се десетина законито процјењивала, онда у буџету не би могла бити стална цифра, јер приход би тај варирао врло често по  $50\%$ , јер десетина зависи од родности године и осталих повољности, па би се често догађало, да десетина, не би изнијела ни један милион фор. Од куда би се онда она остала  $2\frac{1}{2}$  милиона подмирила, кад је издатак њихов у расходу већ стално предвиђен? С тога је бос. управа за десетину узела највишу норму најповољније године, подјелила је према котаревима и рекла је: оволико се мора у име десетине истјерати од народа, па родила година или не родила, то је све једно. А висину те норме није никада ниједна година са својом родности могла достићи. Отуда произилази и народна пропаст.

То исто је и код духана, само негативно. Пошто је народ осиромашео и пун је потреба, он обрађује свој духан рационалније, усавршава му квалитет и по могућности тежи да прошири и комплекс свога земљишта. Даклен он троши више и своју физичку снагу а без сумње више и материјална средства. Али крај свега тога он не може напријед, него на против иде натраг.



Ево како: Бос. управа одређује годишње сталну своту за откуп духана. Ако није родна година и нема много духана, од одређенога ће новца нешто и остати. Роди ли година и буде ли духана двоструко више, одређена свота мора бити довољна, да сав тај духан откупи. Та за то је ту наименована комисија. При примању духана комисија одређује по којој ће се квалитативној класи духан откупити. Тих класа имаде пет, а откупна цијена тих класа диферира са преко 1·60 фор. по клг.

Па како ради комисија? Најбољи духан прве класе баци у трећу класу; другу класу баци у четврту; трећу у пету и сељак, који је очекивао и који би по квалитету свога духана морао, рецимо, да добије 150 фор. добије само 50 фор. — Тим начином се шиканирају и политичке особе.

Па шта може биједни тај сељак? — Апсолутно ништа. Судски поступак за то не може употријебити, него закон му даје право, да даде рекурс на земаљску владу. — *O beata simplicitas!* — Та од ње и потиче све! — Другоме да прода духан осим ерару, ухватиће га као контрабанда, продаће му сву имаовину, њега ће отјерати у тавницу, а породицу му у просјаке. Да не обрађује духан, то не може, јер на ономе карсу и врућем пијеску не може ништа друго да доспијева. Скрушене душе мора и даље да се зноји и у зноју да пропада, или домовину своју да остави.

Крај свих тих тешкоћа, што их народ сноси код овога монопола, да се бар бос. влада смиловала и продају тога монопола дала народу урођеничком. Не, и ту не хтједе управа дозволити, да Босанац или Херцеговац што заради, него је продају предала прво Унион-Банци, а доцније Привилегованој Земаљ. Банци за Босну и Херцеговину.

в.) *Угаљ.* За овај артикл не може се рећи, да је државни монопол ради тога, што за њега нијесу прописани закони, који би га као такога означили; али у ствари је угаљ монопол, јер бос. управа својом моћи, полицајним и административним сретствима створила је тај артикл као монопол.



Послије окупације покушавала су многа страна друштва као и појединци, да босански угаљ експлоатишу, но та су друштва испропадала. Бос. управа је за своју режију отворила два угљена мајдана: један на Креки, крај Д. Тузле, а један у Зеници. Како та два мајдана напредују у корист земаљских доходака, не спада у ову тему. У кратко да речем, земаљска благајна нема од њих скоро ништа.

Кад се неколико година послје окупације створио рударски закон, интеллигентни Босанци (искључиво Срби, православни) одали се на тражење руда у намјери, да себи, а тијем и својој отаџбини, користе. У тражењу угља најзнатнији бијаху Браћа Стокановић из Д. Тузле. У друштву са једним учитељем из Бјељине нашли су један од најљепших угљених мајдана у Бјељинској нахији, у селу Угљевику. Ти су људи утрошили сво своје имање око 70.000 фор., док су коначно дошли до стварнога резултата. По рударском закону добили су тапије на тај мајдан и плаћали порез. Остало им је, да нађу капитал за експлоатацију. Једно будим-пештанско друштво нудило им је 600.000 фор. отштете и извесни проценат од вагона и ствар је била готова. Но кад су г. министру Калају дошли за концесију за градњу кратке жељезничке пруге, г. министар им је дао мирисати, да ће их влада прогонити. Наравно да је друштво одустало. Тако је било са још два друга друштва. Друштво је ово осиромашило и материјално се исцрпело, а влада је нечовјечне мјере предузимала у утјеривању пореза. Незаконити едикти о јавној дражби тих мајдана достављани су били Браћи Стокановића по ноћи, да им се сјутра продају мајдани и ти сиротани изгубили би по све те мајдане, да се није за њих заузео један Чех, који је могао само толико испословати, да се на јавној лицитацији за те мајдане могло добити 41.000. Бос. Управа их је купила. Међутијем та браћа и њихов друг учитељ нијесу ни то дочекали. Учитељ је у сиротињи, путујући у Будимпешту да тражи помоћи, на путу умро. Средњи од браће Стокановића у 30-ој години умрије од сухе болести за три мјесеца; најстарији оде у свијет. Једини је најмлађи још по дјелу дочекао. 1898. године болан и преболан дошао је из



Беча у Сарајево без новчића. Требало му је 350 фор. за трошкове судске. До осам мјесеци дошао је поново у Сарајево. Примео је нешто преко двије хиљаде фор. од мајдана и вратио свој дуг. У њему већ живота било није. Доктори му савјетоваше, да иде на југ. И он оде. До краткога времена добијем глас, да је у Херцег Новом, у Далмацији умро.

Пропаст ове најугледније породице у Д. Тузли и подузетне браће Стокановића остао је као живи примјер свој Босни и Херцеговини, како пролазе они, који теже под *културном* управом да отворе индустријална врела себи и својој отаџбини. Наравно да се сви тога клоне.

Уништењем браће Стокановића, бос. се управа ослободила сваке конкуренције и данас је она једини експлоатер угља у окупираним провинцијама. Па шта има од тога? Државна благајна директно нема ништа. А кад би се математички рачунало, државни буџет имаде од ерарних угљених мајдана *огромне дефиците*. Није овдје мјесто, да то математички доказујем, но ради увјерења наводим само ово као доказ.

Од угљене продукције ни једна четвртина не потроши се у земљи, оно остало је упућено на извоз. Од свијух угљених мајдана бос. управа је изабрала најгоре. Особито онај са Креке је испод сваке критике. Радити се мора, јер је г. министар Калај у инвестицију милијоне утукао. Угаљ се мора јефтино дати, те се онај из Зенице извози нешто за Италију, а овај са Креке нешто у Мађарску. Stück-Kohle продаје комисионар тих мајдана, опет г. Шмарда, franco Метковић у лађу 100 мет. по 65 фр. Сад молим, да се ово у обзир узме: од Зенице до Метковића имаде око 250 километара. Најефтинији подвоз је од Зенице до Метковића 80 фр. Дакле само путни подвоз износио би 80 фор. од 100 цената, а босанска управа даје 100 метара и угља и подвоз за 65 фор. осим комисионареве велике провизије. То значи: или управа даје цабе угаљ, или жељезничка управа подвоз. — У Босни је све то једно. Кад треба правити рачун за угљене мајдане, онда ће се метути, да се угаљ продаје по 65 фор., а кад треба правити рачун за же-



љезнице, онда ће се метути, да жељезничка дирекција заслужује 65. фор. подвоза. Наравски овдје мислим рачуне за рекламу, а не за државну контролу, јер ту не би важило, али срећа је, те за босанске финансије и рачуне нико не пита. Непобитна је истина, да цјелокупни државни буџет од угљених мајдана имаде огромне дефиците. Ја ћу их у мојој II. свесци бројевима доказати.

Зенички се угаљ највише троши у Сарајеву. До 1895. године са угљем се водила слободна трговина. Преко 30 сиромашних трговчића живило је од продаје угља. Купи у Зеници један вагон, па га детаљно продаје сиротињи. 1895. год. сарајевска полиција одузела је свима тима лиценције за детаљно продавање. Даклен монополисала је тај артикл и једино детаљно продавање добио опет г. Шмарда. Урођеници слали су молбе и на министарство, али одговора не добише. Један је само добио одговор, неки Л., хрватски поданик, из С. Б., коме је молбеницу начинио бивши адвокат г. Др. Краса. Тај одговор је био оваки: Л. је позвао полицајни шеф у Сарајеву и усмено му је рекао, ако се усуди још једном у тој ствари какву молбеницу подносити, њега ће за 24 сахата преко Саве.

Г. Шмарда продаје тај угаљ по 60 нов. 100 клг. и на њему заслужује 100 на 100%. Магазин је његов уред, а вересије нема, са којом се сиротиња код детаљиста помагала. Више пута се догађа, да сиротна породица у зими по два дана у хладној соби живи, чекајући монополну милост. Ово су били монополи, које управа под својом режијом води, а сада да пријеђемо:

На монополе, које је управа неправедно и незаконито створила и предала их неколицини бечких шпекуланата.

А.) *Пиваре.* У прошлогодишњим делегацијама један је делегат интерпелисао г. министра ради пивара, али пошто господи делегатима нијесу тачно познати одношаји, г. министар је тако одговорио, као да интерпелацију није разумио. Па се чуди, како га у опште и могу интерпелисати ради тога, што у Босни



имаде пивара. Зар није то знак напретка? — Али није тако.

Још прије окупације постајала је крај Сарајева, у Лукавици, пивара, коју је подигао Србин Сарајлија, Вучковић. Послије окупације почео је први пиво варити неки Леви, и брзо је напредовао. За њим је отворио другу повећу пивару у Сарајеву неки Ашенбренер и за кратко вријеме оснује се и трећа пивара у Ковачићима, крај Сарајева, названа „Ческа пивара.“ Све су ове пиваре солидно радиле, тежећи да квалитетом надмаше једна другу и што је по народ главно било, конкуренцијом су они изједначили увозно пиво. Та слободна трговина имала је велики утицај и на бирташе, као и на саме конзументе.

Али године 1887. г. министар Калај нареди, да се те пиваре силом имају откупити. Створено је, бајаги, неко акционарско друштво, а у ствари босанска управа је велики акционар, а остало су бечки пријатељи, међу њима опет г. Шмарда, и неки виши чиновници погранични. Посједници ових пивара морали су сили уступити и своје пиваре продати.

Питање је, каква је потребл изискавала, да се јавна трговина монополише? — Пореза за варење није! Јер бивши пивари су савјесније порезу плаћали, него данашњи монопол. Или можда због неколико хиљада форината, што их управа као дионичар заслужује? — То може бити, али је у томе монополисању опет главна политика и тежња за осиромашење. Ево како:

Сарајевска полиција даје граду Сарајеву свега 400 точарских дозвола. Од тих 400 дозвола близу половине припадају дионичкој пивари и то све на најбољим мјестима. Пивара изнајми стан и она га плаћа и као бирташе узме којег сиротана на проценат. Захтијева ли потреба каквога политичкога шиканирања, бос. управа их изводи преко пиваре. Осим тога у тим локалима заступљена је шпионажа.

Половином точаринских ових дозвола, умањује се народу животна заслуга. А монополисањем пива поскупљује се грађанству живот, ако се пиво као елементарна потреба узме. Крај јефтинијих радних снага, крај



јефтинијег јечма, него у Аустро-Угар., пиво кошта и данас у Сарајеву литар 24 нов.

Б.) *Новчани заводи.* У мојој брошири: „Прив. Зем. Банка за Босну и Херцеговину“, што је прије неколико дана изашла овдје у Прагу, изнио сам опширније на који начин бос. управа проводи политику осиромашења преко новчаних завода. Овдје ћу то у најкраћим цртама изнијети.

Ма колико да је која земља и њезин народ богат, трговина, развој и напредак без кредита не да се ни замислити. Кредит је неопходна потреба, на њему је човјечанство поставило одржање свијета и де факто, свијет се одржава само на кредиту. Тако читав свијет, тако држава, тако појединац. За кредите су установљени новчани заводи. Што тих завода у једној земљи имаде више, то је снага тога народа већа, јер је новац народу приступачнији, а тијем постаје и јефтинији.

Нема земље у Европи, која у том погледу ниже стоји од Босне и Херцеговине и то не ради тога, што можда то земља сама собом доноси, већ ради тога, што сама бос. управа то ствара. Њезина је тежња да народ осиромаше, с тога и не дозвољава оснивање никаквих новчаних завода или у опште друштва за новчано потпомагање. Оно мало и незнатно што их у земљи имаде, стоји под државном контролом, под којом се врше политичке тежње. Међу тим заводима највећи је „Прив. Банка за Босну и Херцеговину“, синдикат бечког „Wiener Bankverein-а.“ То је највећи новчани завод у земљи, са којим бос. управа рукује и преко њега политику осиромашења спроводи. Ко жели о томе подробније да дозна, тога упућујем на моју броширу. \*)

В.) *Експропријациони закон.* Окупацијом се мораше учинити велике измјене у разним посједима. То је захтјевала промјена живота тих земаља. С тога је било нужно донијети Експропријациони закон, по коме ће се одузимање разних објеката вршити.

\*) Privilegierte Landesbank für Bosnien und die Herzegovina. Eine politisch-ökonomische Darstellung von Božidar Nikaschinović. Prag. 1902. Ми ћемо је донети у срп. преводу.



И за турске управе имале су Босна и Херцеговина експропријациони закон од 4. Реџеба 1272 (1855), који је на модерној јуридистичкој основи почивао, јер га је порта саставила на основу модерних сличних закона.

У прво доба је и нова управа тај закон усвојила.

Али до краткога времена експропријациони поступак је босанска управа подјелила на двоје: на поступак, који се изводи у земљи, ван градова, н. пр. за градњу жељезница, цеста, касарни, фортица, јавних зграда и т. д. и за тај поступак је узет експропријациони закон од 1881., који је створен приликом градње жељезница у доњој Угарској. Закон је добар, јер се поступак по њему оснива на судско ислеђење, али се исти у Босни и Херцеговини не врши. Тај закон се праведан употребљава ван градова, дакле за сеоски народ само с тога, што му сељак не зна да употријеби оно право, које за њ' у томе закону лежи, а пријече му, да то дозна. За то се мјесто тога праведнога закона употребљава груба сила, која без икакве правде одузима посједнику његово имање. Грдни комплекси земаља, шуме, шљивика, зграда одузимано је од народа силом, скоро уз никакову отштету. Осим тога при таким поступцима није се ни најмање имало обзира ни према пијететним објектима. Још жива гробља се прекопавала, у којима се још читави лешеве виђали\*\*); историјске знаменитости су рушене и т. д. Но најгори експропријациони закон, ако га тако можемо назвати, за народ бијаше спровађање грунтовнице, који је скоро свима посредницима насилно одузео шуме, ма да ови посједници имају законите и правомоћне тапије над тим шумама и пренијете су у државно власништво. Ова штета по народ засјеца у имање, а многима је тијем

\*\*). Најужасније је било гледати православно гробље, кад се градила жељезничка пруга, Јајце-Доњи Вакуф. Цјелокупни лешеве, који су тек прије годину дана сарањени, мотикама и будацама су ископањени и делови су бацани у земљу за наспање.

Најљепше мухамеданско гробље у Сарајеву одузето је насилно и претворено у парк. Велики и лијепи споменици по ноћи су обарани и изношени.



одузета и њихова егзистенција. Све шуме и сеоске заједничке мјере, постадоше државна својина.

За градове је нова управа узела други експропријациони поступак. Онај из турскога времена бијаше хуман и ислеђења се водила судски. Нова управа пак за градове није установила посебан експропријациони закон, него га је слила са градским „Грађевинским законом“ (Bauordnung), а тај чигав „Грађевински закон“ ставила је под полицајном режијом. Наредба бос. владе од 1. октомбра 1880. бр. 22.099 гласи:

„Das gesammte technische Personal des Stadtmagistrates fungirt als Baudepartement desselben unter der Leitung des städtischen Ingenieurs. Dieses städtische Baudepartement ist dem Polizeidirector als Vorstand der Baubehörde in allen jenen Angelegenheiten directe unterstellt, welche im Sinne der Bestimmungen der Bauordnung in den Wirkungskreis der Baubehörde I. Instanz fallen.“ А то су разне дозволе.

Ова је наредба имала своју моћ до 1893. а тада је издан санкционисан закон од 23. јула исте године. Садржај му је исти, а и поступак му је савршено исти. Моћ, коју је полицајна власт вршила до тога закона, врши је и то још већом силом и под тим санкционисаним законом, до данашњега дана. Тај закон нема у себи јуридистичку, већ само административну моћ и на основу те административне моћи, врше се над грађанством ужасна безакоња. Већина чланова комисије, која процјењује разне објетке састављена је од чиновника; одлучујући члан (Obmann) је владин чиновник. По томе закону друга и задња инштанција је земаљска управа.

Ма колико да тежим, да за поступак ових комисија тражим блажији израз, не могу блажијег наћи до — отимање. И фактично бос. управа поступком овога закона преко својих органа отимље народу имање. На читавоме је свијету познато. да се онај грађанин сматра за срећног, који посједује какав објекат, који се имаде за јавне сврхе експроприрати. У сретним земљама имаде чак и људи, који шпекулирају са таким објектима. У Босни и Херцеговини је по све противно. Онај грађанин, који имаде какав објекат за експропријацију, тај сматра, да је тај објекат за њ' изгубљен. У слу-



чају какове незгоде, он тај објекат не може дугом оптеретити, јер му неће нико ништа да позајми; не може га ни продати, јер неће нико да га купи, пошто сваки знаде, да ће чиновничка комисија тај објекат или по све цабе или по незнатну отштету експроприрати. Ја сам, као приватан човјек, накупио сам до данас, да је на тај начин у самоме Сарајеву преко милион форината грађанству отето!

Да се може јасније схватити диференција, ево примјер: при експроприрању једнога објекта морала би комисија бар ону цијену ставити, која је у непосредној околини за сличне објекте. Али она одређује тек десети део. Ако се у једној улици у јавној трговини 1<sup>2</sup> м. земљишта купује по 10 фор. комисија процјењује исти по 50 нов. или 1 фор. И ја сам био више пута од приватних партаја именован за таког процјенитеља, па сам се усудио чланове те чиновничке комисије да упитам: „Како можете тај објекат по ту цијену процјенити, кад је комисија у јавној трговини исти објекат по десет пута већој цијени купила?“ — „То је наше увјерење!“ Рекоше ми. „Можете ли се заклети, да је то ваше чисто увјерење?“ — Упитах. — „Закон то од нас не тражи!“

При експропријацији кућа, које су једини кров дотичнога грађанина, не узима се његов индивидуалитет у обзир. Он је изгубио кућу, а добио незнатну отштету. Мора у туђој кући да плаћа кирију и за годину дана отштета је отишла за кирију и послје године дана нема ни куће, нити оштете. Кирију мора од своје заслуге да плаћа.

Али крај све ове незаконитости оригинално је још и то, да се и она незнатна отштета не исплаћује. 75% од тих отштета лежи само у записницима, а не исплаћује се. Ко смије да тужи органе бос. управе? — Нико!

Но најтежи одјељак тога закона је за оне објекте, који леже у улицама, које се имају регулисати. Још прије 15 година је по плану утврђена регулација улица и зна се, које се куће имају обарати. Но оне се не процјењују, нити се откупљују, него су у истоме Грађев. Реду стављени Драконови закони за поправак таквих кућа. Тима се грађанима не дозвољава апсолутно



никтав поправак, већ управа чека, да их елементарне непогоде рујинирају и онда се нареди њихово демолирање ради „склоности паду“ (Baufälligkeit), тако да дотични грађанин, мора своју кућу, у којој је могао још 50 година живљети, о своме трошку оборити.

Драконост тих закона мислим да ћу најкраће обиљежити, ако наведем непобитан факат, да посједници таквих кућа морају у уред ићи и са 40 новчића билеговану молбеницу поднијети, у којима моле, да им се дозволи, да могу своје куће са улице окречити.

И против оваких насиља грађанство нема нигдје заштите. По истоме закону грађанину стоји право тужбе другој и задњој инштанцији зем. управи, али ријешење првостепеног уреда **нема одложне моћи**. Што та чиновничка комисија закључи, то се одмах спровађа, а на рекурз зем. владе не дају обично никаква одговора, или ако мора одговор дати, он је законски: „зем. влада није обнашла ништа учинити.“

Политику осиромашења, коју бос. управа изводи над појединима, исто је тако изводи и над корпорацијама и институцијама појединих конфесија. Ова је управљена нарочито против Срба Православних и Мухамеданаца. Цијел је том осиромашењу, да се исцрпе извори, из којих народ одржава установе за своје вјерско и национално васпитање, које народ прикупља и у заједници држи. Небројено је сретстава, којима се бос. управа у извађању тога осиромашења служи и ја их не могу све навести, него ћу само два главна сретства навести, а то су: купљене прилога за богомоље и примање легата за просвјетне цијели.

Народ српски је сиромашан, али је врло одан својој православној вјери и то не из биготичке глупости, већ на против ради либералних догми. Она тежња која се појављује код свијух народа, појављује се и код Срба, т. ј. тежња, да свака већа заједница имаде своју богомољу. И код најбогатијих народа богомоље се подижу добровољним прилозима и купљење прилога за такве установе ниједна држава на свијету није ограничила или означила границе територија, на коме се смију или не смију прилози за подизање богомоље купити.



Бос. управа је то учинила.

Наредбом својом од 1890. год. каже, да је за купљење нужна дозвола. То је оправдано, али у њој још стоји, да се имају назначити и земље у којима ће се прилози купити. Ово није за то стављено, да управа знаде, гдје ће се прилози купити, него да имаде разлога, да у дозволи ограничи територију, гдје ће се купити, тако да изгледа, да је сама дотична корпорација ограничила себи територију. Зато у таким дозволама и стоји: „прилози се смију купити само у подручју округа... — или највише што може бити — у подручју Босне и Херцеговине.“ А те су земље тотално осиромашиле. Највећа материјална снага католичке цркве у Босни и Херцеговини лежи ван граница ових земаља. Прилози за католичку цркву из читавога свијета имају слободан улаз. Главни центрум је Propagande Fide de Lyon, који отворено чековима Landesbanke новац босанским и херцеговачким католичким бискупима достављају. За православне и мухамеданце је сасвим противно. Они не смију ван својих граница нигдје купити, а ту се не могу помоћи. Гдје може православни за православно богomoљу прилога скупити? — Само међу православним живљем. А то је по српским и православним покрајинама на Балкану и у православној Русији. Али тамо се не смију не само прилози купити, већ тешко ономе, који из тих крајева и један новчић прими. Така се корпорација или појединац окривљује ради велеиздаје.

Пошљедица је тога, да ни један православни народ на свијету нема сразмјерно мање својих богomoља, него ли православни у Босни и Херцеговини. Нове се богomoље скоро и не подижу, а постојеће се морају ради материјалних средстава занемаривати. О техничкој естетици не треба ни говорити. На против раскошне католичке богomoље подижу у околинама, гдје нема ни једног једитог урођеног католика и то на мјестима, где народ не може своју богomoљу подићи, или му управа смета да је подигне.

Православни је народ у окупираним земљама бројно најмоћнији, по интелектуалности најспособнији елеменат; приступачан свакој култури, па зађиге по тим богomoљама, па ћете видјети ужасну мизерију не у моралној снази саме вјере, него у материјалној оскудици.



Да бос. управа баци народу прашину у очи, поклања сиромашним богомољама црквене утвари. Но вриједност тих утвари је тако незнатна и роба је тако слаба, да човјек мора мислити, да бос. влада према православљу чини профан. Путијери су од метала који оксидишу. Свештеници не смију из њих причешће узимати, јер се код неких показаше симптоми оксиденције. Али за то морају те општине за те велике дарове дивне захвале у службеном органу бос. владе слати, који се јавно штампају

Мухамеданци би могли своје богомоље и школе издржавати, а да не купе од икога прилоге. Они имају у читавој земљи велики легат, који се зове „Вакуф“. Вриједност се његова данас цијени на 15 милиона фор. Да би се установе мухамеданске уништиле и да би им се одузело сретство за напредак, бос. је управа овај Вакуф насилно узела од народа у своје руке. Приходе његове разбацује на све друго, само не на одређену цијел. Од тога новца зида она раскошне зграде, које доносе прихода, тек да се могу саме одржати. Мухамеданске џамије и мејтефи леже у најгорему стању. Њихове хоџе не могу се платити за своју свештеничку дужност; мухамеданска сиротиња не добија никакве помоћи из тога Вакуфа, што је прије уживала. Једном ријечи, том политиком осиромашења тежило се, да се мухамедански живот доведе до апатије према својој вјери, а као привлачно сретство у исто доба, на истим мјестима подижу се вељепне католичке богомоље, у средини мухамеданскога живља, разни конвикти и срца Исусова. — Но у успјеху се бос. управа врло јако преварила!

Сви закони свију држава на свијету извршују задњу вољу којег тестаментатора и легатора, без обзира коме је легатор легат оставио и онај, који имаде легат, није обвезан да тражи никакве дозволе од своје власти, да може легат примити. Једине су Босна и Херцеговина, које имају сасвим противне законе. Наредбом зем. владе од 1890. наређено је, да нико не смије примити никакав легат, док претходно не добије дозволу од политичке власти. Ова је наредба



имала ужасне пошљедице за српско-православни народ. Од окупације па до данас, ако се рачуна са интересом, босанска је управа око милијон форината разних легата српско-православноме народу спречила примање и њихово оживотворење. Ти су легати по највише одређени на подизање школа и одржање црква. Несумњиво је, да би одавна у Сарајеву била српска гимназија, да бос. управа није пријечила. Ни једну хуману установу није бос. влада дозволила да се подигне у народу. У Босни и Херцеговини осим „Frauen-Verein“-а у Сарајеву *нема ни једне једине народне хумане установе*, па и тај „Frauen-Verein“ установљен је ради спровођења политичких тежњи, као што га и спроводи.

Но бос. управа није се задржала само код те своје наредбе, већ је ишла и даље. Као што свако божије биће, које човјечијим животом дише, подлежи у Босни и Херцеговини политичкој моћи, тако подлеже и доктори медицине. Који нијесу хтјели да подлегну, њих је управа отпремила преко Саве. Сервилну и бесавјесну подложност имају полицајни љечници, пошто је и положај њихов пикантан. Па шта чини?

Сваки иоле боље материјално ситуирани Србин православни или мухамеданац при својој самрти оставиће осим својим нашљедницима, по нешто на цркву и школу своју. Жене или људи, који умиру без свога порода, остављају обично све своје имање цркви и школи. И мјесто да се тај легат законито изврши, код судова се подигне парница. Љечници, који су у задњим часовима лијечили такве легаторе, дају своје стручно мњење, **да мисле**, да легатор није био при чистој свијести, кад је тестаменат прављен; или се тражи да докаже, да је легатор од треће особе наговорио да је био, ма да је на тестаменту читава комисија потписана, која би заклетвом потврдила, да је легатор при најчистијој свијести био, кад је легат завјештавао. У осталом намјеру тих легатора знају његови суграђани још неколико година прије његове смрти. Тестаменат се прогласи ништетним, легат пропадне, а имање се подијели на даљне сроднике, т. ј. пошто се већа половина те оставштине узда на трошкове.



Невјероватно је! Али је истина, јер је у Босни све могуће!

Тај поступак је довео дотле, да народ са највећом иронијом говори о тестаменту и легату. „Утврди тестамент како год хоћеш — вели народ — суд ће га покварити, па хајд па се тужи!“ То је и била тежња бос. управе. Убити вјеру у народу, да ће његов легат доспјети цркви и школи, па да се таких легата и клони. Црква и школа не ће имати срестава и мора пропасти. И као што је политиком осиромашења народ дошао већ до просјачкога штапа, тако су и ове аутономне и конфесионалне установе код Православних и Мухамеданаца већ пропале. Сарајевска црква имала је неколико година прије окупације, осим огромнога броја својих кућа, још и готовине од 75 хиљада дуката, а то је 375 хиљада фор.! Данас мора да позајмљује у Ландес-банци или од приватних људи, да може плату учитељима својима дати.

Па ради тих нечовјечности, да ли је бос. влада што постигла? — Апсолутно ништа. Народ иде у планину, па се Богу моли, а своју водицу освештава на планинскоме врелу и јачи је у вјери но што је био и свеснији је у своме народном имену. — Притиснуто јаче све на више скаче.

### *Гајење шећерне репе*

Као новина у земљорадњи, коју је завела окупациона влада важи и гајење шећерне репе.

Површном посматраоцу је с почетка изгледало, да је влада хтела тиме да пружи сељачком сталезу нов извор прихода. Но ко је посматрао ту новину дуже, морао је доћи до другог закључка, таког, који одговара садашњем положају. При увођењу те новине није влада никако имала обзира на сељачки сталез, већ је напротив силом гонила и данас гони људе свом силом, да саде шећерну репу и да је продају држави, или у ствари једном приватном друштву, које има монопол куповања.

Тим начином постаде сељак двоструким кметом, прво свог аге, па после државни. Шта више, Босна и



њен сељачки сталеж постао је гајењем шећерне репе колонијална плантажа, у којој земаљска влада гони нечовечно сељаке да гаје шећерну репу, на њихову штету, на штету државе, а у корист неких акционара, што живе ван земље.

*Трговина са шећерном репом је монопол, али не државни!*

Да се босанска влада хтела освртати на корист сељачког сталежа, онда би против гајења шећерне репе говорила већ та околност, што је босанска земља — изузимајући најсевернији део — неподобна за успевање шећерне репе. Земља је пуна иловаче, у којој се тешко развија репа, тешко ју је vadити, а цео рад око ње захтева много времена и труда, а то се босанском сељаку не исплаћује. Кад се узме још да земаљска влада сама својевољно одређује продајну цену, онда се појми зашто власти тако силно гоне народ да гаји шећерну репу.

Садови шећерне репе су данас у тим земљама врло велики и заузимају много земљишта; у већим варошима су подигнути нарочити заводи за куповину и смештај репе; у опште је створен потпун монополски апарат, који би требао да преставља неку државну финансијалну установу. Но босанска влада није до данас издала никакве уредбе о тој државној финансијалној установи! Исто тако се она не спомиње ни једном речју у зборнику закона за Босну и Херцеговину! Та установа се одржава и ради помоћу државне власти и издавањем тајних расписа котарским престојницима, али се нигде не спомиње, како, зашто и у којој сврси?

Ту установу ћемо овде изближе објаснити.

У Бечу има друштво приватних људи, које у канцеларијама босанског министарства ужива нечуване концесије у погледу трговине и босанске индустрије. Те концесије су кад и кад толике и тако велике, да чак прелазе значај монопола. Моћ тог друштва је тако огромна, да премаша моћ и саме земаљске владе у Сарајеву, која служи том друштву



само као извршни орган за оно, што се реши у канцеларијама босанског министарства. То је друштво приватних лица, које је уништило некад прилично јаку босанску трговину и спречава развитак сваке нове самосталне трговине. Оно је под разним фирмама преправило сву земљу и одузело домаћем трговачком сталезу последњи извор зараде.

То друштво држи своје седнице и савете у Бечу, у згради заједничког министарства, у одељењу за Босну и Херцеговину.

Г. министар Калај дошао је до уверења, да од „благостања“ што је створио у тим земљама не може истерати ону суму, која је четири пута већа, но што је била под турском владавином. Приход од аграрних дажбина био је достигао своје крајње границе других извора није било, те се г. Калај морао латити индустријске гране, која би донела користи државном буџету.

То је врло похвално! Из тог разлога постао је монопол соли, но тај монопол изгледа у толико оправдан, што соли има у самој земљи, па је било нужно да се уреди, ако је држава хтела од њега да има користи.

Али је смео корак и идеално предузеће основати неку индустријску радњу у земљи, где за њу нема погодаба. Тако је предузеће шећерна фабрика у Усори.

Неки чланови поменутог друштва склопили су са господ. министром уговор о подизању шећерне фабрике у Усори. А влада се помоћу своје апсолутне власти побринула, да за ту шећерну фабрику набави јефтину сировину за фабрикацију шећера, шећерну репу, и то набавља босанска влада нечовечним средствима.

У Босни се није гајила шећерна репа ни пре, ни после окупације. Ако се можда где год на северу нешто мало садило, то је било само за домаћу потребу; али за индустријске сврхе не може се гајити шећерна репа већ с тога разлога, што земља није погодна за њу.

Влада је набавила најбоље семе од репе и раздала га народу. Кад је стигао први род, влада је о-



дредила прилично повољну цену за репу. Северни део Босне (дуж Саве, т. зв. Посавина), за који се вели да је босански Мисир, био је прилично задовољан том новином. То је и била она подвала, која је непосвећена човека навела на мисао, да се гајењем репе отворило сељачком сталезу нових извора за приход. Но становници средње Босне од Добоја до Сарајева нису могли истерати своје трошкове, у пркос повољној цени, јер репа произведена у тим крајевима није се могла упоредити са оном из Посавине ни у погледу каквоће ни у погледу количине.

Но влада је сваке године спуштала цену, а то је морала чинити из ових разлога:

У уговору, који је склопљен са поменутиим друштвима има тачка по којој босанска влада гарантује друштву 10 од сто прихода на уложени капитал. Другим речима, друштво не сме имати губитка на том предузећу. Рачуни и књиге друштва стоје под контролом босанске владе. Ако се при закључку рачуна покаже дефицит, то је влада дужна доплатити толико, да изађе 10 од сто прихода на цео уложени капитал. И влада је подмиривала тај дефицит, и то с огромним сумама! Већ је прве и друге године влада платила гаранције око 200.000 форината. Тај новац је плаћен из земаљских прихода.

Но да би се државна каса спасла од подмиривања дефицита, било је нужно, да се смање издаци шећерне фабрике. А то се могло учинити само тако, ако се фабрици набави јефтинија сировина, шећерна репа. Зато је влада сваке године спуштала цену репи, тако да је сељак од гајења репе имао једино штете и поче је напуштати. Али негајењем репе запне и посао у фабрици, а тиме се дефицит још појача, и то је био разлог што се влада латила нечувених мера. Котарски престојници су силом натеривали сељаке да гаје шећерну репу. Онај, који би се усудио да докаже котарском престојнику, да га сејање репе сасвим упропашћује, био би кажњен са две недеље затвора, а осим тога морао је да сеје репу под полициским надзором. Чак су се и аге показале разумне у тој прилици и трудише се, да докажу, да су оштећени у сво-



јим интересима; али и њих су кажњавали згодним средствима или су им у опште дали да осете своју „не-лојалност“. Уз то су аге добијале још трећину од шећерне репе као и од дувана, на местима где се продавала или у пореским звањима, у готовом новцу, па опет нису биле тим задовољне, већ су у својим жалбама власти доказивали јасно и бројевима, да им земља на којој се сеје репа доноси мање користи, но кад се не би никако обрађивала, већ употребила само као ливада.

Кад је аги тако, који нема да се мучи обрађивањем земље, како ли мора бити сељаку, који се мучи и дан и ноћ, а при том гладује? А кад се пита, за кога се управо ради тај посао? Да је бар за државу, то би се јадни сељак још могао надати, да ће му се стање олакшати у другом ком правцу, али овако мора да ради за приватно друштво, које хоће да уложи свој капитал с приходом од 10 од сто, на штету народа, државног буџета и на штету моралног угледа Аустро-Угарске, јер тиме изазива у народу највеће незадовољство. Нека нам допусти г. министар Калај да га запитамо; да ли игде у свету има сличних реформаторских предузећа? Да ли Немачка тако ради у Африци или Француска у Алжиру? — Не! — Обе те државе су прво свако предузеће темељно испитале, а нису дигле грају са рекламама. Бизмарк је позвао к себи људе свију струка и питао их за савет. Али г. министар Калај уништава свима средствима, што су му на расположењу, и најобјективнија разлагања и савете, па било да му долазе из монархије или из окупираних земаља.

### Ш. Полицајна шиканирања.

Најтежа прогонства, што их народ осјећа, јесу она, што их бос. управа преко полиције врши. Она су у толико тежа, што делокруг полицајне власти није ограничен; не зна се, шта не спада у њезину компетенцију. Једном ријечи сав јаван материјални и морални живот лежи у њеним рукама. С тога ова полицајна сретства помажу најосјетљивије политику народног осиромашења.



У најкраћим цртама ево најважнија та средства.

*А. Право давања и одузимања разних лиценција:*

За сваки рад, за свако подузеће, у опште за све што човеку служи као средство за његову егзистенцију у Босни и Херцеговини мора се уз биљеговану молбеницу од полиције дозвола тражити. То још није зло. Али зло је, што полиција има право, да ту дозволу у свако доба одузме, а није дужна навести разлог одузимању.

Овој незаконитости народ не може нигдје помоћи тражити нити наћи. Гласом полицајних инструкција може такав јадник рекурз против полицајне одлуке на бос. управу послати, али постићи се не може ништа, јер одлука није полицајна самовоља, коју ће друга инштанција исправити, већ је то одлука бос. управе спроведена само од полиције. То је политички систем. — На читавоме свијету и у свакој држави има лиценција извесних подузећа, које полиција може одузети, али тек уз јаки, законом прописане, одредаба и то уз благовремено отказивање, јер лишити једнога грађанина његове зараде не смије држава тако лако учинити. У Босни пак и у Херцеговини закона нема!

Да не би много теоретисао, пријећи ћу на опис поступка.

1. Точаринска дозвола.

Из коранских прописа познато је, да је исламско исповједање против алкохолних пића. До окупације је то исламско исповједање у највећој слози одржано. Но крај свих тих вјерских догми, турска порта је морала имати обзир и према својим неисламским грађанима, којима вјера није бранила уживање алкохолних пића и она је створила закон за давање лиценција за точење духовитих пића. Тај је закон од 25 Ребиул ахир 1284. (27 августа 1867.) И тај је закон модеран и турска управа је давање тих лиценција сматрала као јаван обрт (Erwerb). Надзор у томе обрту задржала је власт за се само у оној мјери, у колико све модерне државе у томе обрту надзор воде. Прописане су модерне обвезе и док их дотични, који имаде таку лиценцију испуњује, ту му лиценцију не може апсолутно



нико одузети, нити се у истоме закону што о томе и спомиње. Те су обвезе само обзир према јавноме моралу и плаћању одређених пристојба држави. Природно је, да се на основу овакога закона та обртничка грана могла као стална, јавна трговина развијати.

Исти закон је прихватила и нова бос. управа, но својим даљим полицајним инструкцијама толико се од тога закона удаљила, да тај закон стоји само на папиру, а у ствари постоји мјесто тога закона — нечувена полицајска самовоља, која у есенцији својој имаде тежњу осиромашења народа.

Према полицајним инструкцијама така лиценција издаје се само на 6 мјесеци и после сваких 6 мјесеци мора се опет поднијети биљегована молба за пролонгацију те лиценције. Треба ли којег карактерног грађанина шиканирати — то му се не пролонгира лиценција, већ му се усмено каже, да он више тај рад не може тјерати. Кад се пак екземплярно хоће који грађанин да уништи, онда му полиција пошаље позивницу и на њој примједбу, да собом понесе и точаринску дозволу. Он је донесе, полицајни му комесар исту одузме и нареди, да одмах свој рад затвори. И против тога насиља помоћи нема.

Оваки поступци имају ужасне пошљедице за јавну трговину. Ни један урођеник не смије рад свој да прошири, нити у њ' што да уложи, јер је изложен највећој опасности. Ја знадем небројено грађана, који су, рецимо данас, купили разна пића за неколико хиљада форината, а кад је полиција то дознала, до осам дана, ти су људи скоро пропали. Да нешто бар спасу, морали су своју робу буд зашто продати. Кад се пак хоће најоштрије који грађанин да убије, онда му не само одузму точаринску дозволу, него му спрече и распродају његовога стоваришта. Полиција преко својих органа тражи двојицу бесавјесних свједока, који ће само рећи, да су од тога пића имали главобољу, или пролив, и полиција конфисцира најчистије пиће из „хигијенских обзира“, невиноме грађанину натури казнену истрагу и нека све на миру прође, пиће је то у јавности дискредитовано и нико га неће да купи. Тај грађанин мора да пропадне.



Да овака директна насиља не би баш врло осјетљиво у очи пала, бос. управа ово осиромашење изводи још и помоћу грађевинског закона и хигијенских мјера. Чули смо, да грађански уред потпада под полицајном влашћу, а полицајни љечник? — О томе не треба ни говорити. Кад управа жели којег грађанина да материјално шиканира било то онога, који имаде точар. дозволу, било пак онога >чијој је кући тај рад, полиција изашаље помисију, која се састоји из њезиног инжињера, полицајног љечника и једне креатуре из град. поглаварства. Та комисија је добила а ргиогі наредбу, да се лиценција имаде одузети, и само форме ради иду на лице мјеста. И конштатирају, да ти локали или немају довољно свеглости, или су влажни или су ниски плафони, просто само да се записнички некакав разлог наведе и томе локалу се забрани, да могу у њему јавне гостионице бити.

Грађанин, који је од кирије тога локала живио, остане у једном без издржавања. Но последице су још горе. Кад не може у томе локалу јавна гостионица бити, онда бар да тај локал претвори за приватно становање. Али то не може предузети, док не добије грађевинску дозволу од полиције. На основу драконског грађевинског закона, не дозвољава се већа адоптирања. И локал мора тако затворен да лежи, док га зуб времена не рујинира и онда дође комисија и прогласи „Baufälligkeit“ и нареди рушење те зграде.

Господо! — Ужас је што тај народ трпи. Избјегавам да наводим примјере, али морам ради карактеристике ипак навести да се схвати како далеко и безобзирно иде бос. управа.

Прије неколико година један угледан Мухамеданац из Бањалучке сазида модерну и солидну кућу по пропису Грађев. закона, која га је стала преко 10.000 ф. Кад се у задње доба кренуше Мухамеданци на тужбе ради прогонства њихове вјере, међу првацима бијаше и исти Бањалучанин. Настадоше у земљи ужасна шикањања. Полиција прогласи томе Мухамеданцу ту нову и солидну кућу за „baufällig“ и нареди њезино демолирање. Да кућу спасе оде у За-



греб и оданде доведе стручну комисију, пошто неовисне у Босни не може наћи. Наравно, да је та комисија морала најбољу свјedoцбу о солидности те зграде дати. И истина кућа је спашена, али су трошкови изнијели до близу 1000 fl.!

Истина да дозволе осталих трговачких и занатлиских радова не подлеже толикоме утицају, као точаринске дозволе, али снага полицајнога шиканирања протеже се и на њих са истом моћи, као и над точаринским дозволама. А то може, јер друштвени живот нема законске одбране. Да не би теоретисао, наводим овдје описне поступке;

Трговац, који се имаде материјално уништити стави се под нечувеном шпионажом. Крај његовога дућана ставе се два јавна и позната шпиона, који од ране зоре до мрклого мрака посматрају муштерије, које улазе и излазе. Довољно је да полиција једнога позове и пита, шта тражи он у томе дућану? Као муња пролети то кроз варош и свет се почне тога дућана клонити. Природно је то, јер лежи у психологији. Народ застрашен, а знајући да не може ни где наћи законске заштите, мисли: боље се уклонити него по полицији потуцати. Радови у тога јадника постају слабији и најпосле доведу га до пропасти.

Ако егзистенција којег трговца лежи у кредиту које фабрике или индустријалца у Аустро-Угарској, бос. управа преко упливних људи гледа тај кредит да уништи. Има чак и тако слабих фабриканта и индустријалаца, да они директно помажу шиканирање својих муштерија, наравно не на своју штету, већ материјалну корист, коју они у другоме виду примају. Те су фирме већим дијелом јеврејске.

Рекао сам, да је тешко исцрпети сва средства, која бос. управа употребљава за осиромашење народа. Она су пространа, као што је простран и живот једнога народа и већим дијелом знам их, али вријеме ми не дозвољава, да о томе говорим. Прелазим дакле на:

*Пушне листове и пасоше*, које бос. управа такођер као средство за осиромашење употребљава.

Пасош је инсигнија суверенитетског права. Пасоши босански како се данас издају не би потпуно били



правни, нити одговарају садржини берлинскога конгреса, нити конвенцији, склопљеној између Аустро Угарске и Турске 21. априла 1879. Узрок је томе слаба турска дипломатија. Но ствар је тако уређена и ја о њој нећу да говорим.

Босанска управа као провизорна окупациона влада не може у иноземству имати своја посланства или конзулате за визирање или пролонгирање пасоша. Турска је то своје право напустила, а бос. влада је то право пренијела на аустро-угарске конзулате, али не са правом, којег конзулати имају од своје монархије. Из наредаба бос. управе од 1879., 80. и 83. године јасно се види, да аустро-угарски конзулати немају права бос. пасоше пролонгирати, док се претходно не изда дозвола од бос. управе.

Н. пр., рецимо, један босанско-херцеговачки припадник борави послом у Француској и његовом је пасошу истекло вријеме, он га не може код аустро-угарског посланства одмах пролонгирати, него га само може предати, а конзулат га шаље босанској влади у Сарајево на пролонгацију. Ова процедура траје дуже времена и за трговачки свијет имаде материјалних пошљедица. Али оваки рујини су ређи, јер босански трговци ријетко иду у иноземство, пошто је њихова трговина убијена и немају рашта ићи.

Но за то су тежи одношаји у самој земљи. За путовање по самој земљи нужни су путни листови и кад их полицајни органи издају, чине се најстрожији испити. Испитују се дотични грађани, ради чега путују, имају ли у дотичноме мјесту куда путују родбину и т. д. Но и то још није зло. Али има наредаба бос. управе од 1895. године, по којој наредби пасош не смије бити у дотичнога грађанина, док борави у свом родном мјесту. Н. пр. Н. Н. трговац има пасош на годину дана. Путовао је у неко мјесто. Но чим се поврати својој кући, у року од три дана, под претњом велике новчане глобе, мора он свој пасош предати у полицију, а за то добије само неку потврду. Тај грађанин не може никуд. Ако жели опет куда путовати, он мора доћи у полицију са оном потврдом; мора потанко да искаже куда ће и, ради чега



ће, и а да добије свој пасош. Ако треба којег трговца материјално уништити, пасош му се не издаје. Тај трговац не може да врши своје трговачке агенде и он мора да пропадне. Шта више, таки се грађани интернирају и усмено им се од полиције нареди, да не смију из границе своје малте ићи т. ј. не смију малту пријећи. Грађанин, који има ливаду ван вароши, не смије на њу ићи, јер је интерниран. Таки грађани слали су утоке на министарство, па и на саму кабинетску канцеларију, али помоћи не добише.

Ако се догоди, да који трговац, којег треба материјално уништити, ипак има пасош, тај се на други начин прогони. Кад исти дође у страну варош и посјети своје муштерије, онда полиција одмах позива те муштерије и на записнику их испитује, шта је тај страни трговац код њих говорио? Какву трговачку везу имају они с њиме и морају евентуално и своје трговачке књиге полицији показати. Међутијем зна бос. управа сасвим добро, да ту нема никакове завјере. Она хоће да тога грађанина материјално убије и то постизава, јер оне муштерије, не желећи такођер у немилост пасти, а и да им полиција књиге прегледа, одустаје од трговања са истим трговцем и природно је, да тај јадник мора пропасти. И против тога, нигдје помоћи нема.

Ово су само полицајне мјере, које се односе на чисто материјално уништење, за политичке пак сврхе, те полицајне мјере су нечувене и нема сумње да су и оне саставни дио материјалне пропасти.

### *Глобе*

У свима државама висина полицајних глоба, до које може полицајна власт некога осудити, одређена је и висина таквих глоба тешко да гдје прелази 50 фор., је ли пријеступ за већу глобу, онда су за то компетентни редовни судови.

У Босни и Херцеговини одмјеравање тих глоба од стране полицајне власти, која преставља и политичку власт, је — неограничено, глобе те изилазе на хиљаду форината, овако незаконито глобљење задржано је у полицајској компетенцији ради тога, што се не



смију предати редовним судовима. Ма да босанска јурисдикција далеко стоји од оне узвишене девизе: *justitia fundamentum regnorum*, то ипак не би могла тако далеко ићи, па да и судски спровађа онаке бруталности, које спроводи полицајна власт. Јер људи, који се на толике глобе осуђују, невини су.

Полицајне глобе врше се из два разлога: Прво, да се народ застраши и подлегне политици босанске управе и друго, да се народ осиромаше. Највеће глобе ударају се на виђеније и угледније грађане у појединим мјестима, који су у једно и вође свога народа. Управа мисли, кад се ти угледнији материјално униште, народ ће се обезглавити и подлећи.

Врло је карактеристично, на који се начин те глобе изричу. Управа је свјесна, да таким глобама чини највећу бруталност, за то не смије писмено те осуде ни да издаје. Него полиција само усмено саопшти дотичноме грађанину, да је осуђен н. пр. на глобу од 500 фор. Тај осуђени тобоже имаде право рекурза, а нема у рукама никакву осуду, нити разлоге ради којих је на глобу осуђен, те не може ни оправдање своје изнијети, једном ријечи, то је један нечувени шкандал, коме равнога нема на читавом свијету. Да се таке незаконите глобе уплате, продаје се грађанима роба из дућана и непокретно имање.

Да приближно видите ради којих се разлога толике глобе изричу, наводим ово:

Вођа Срба православних Глигорије Јефтановић бијаше 1896. год. предсједник српско-прав. општине у Сарајеву. У то доба је дошао нов митрополит, садањи Николај Мандић. Ради љепшега дочека и љепше свечаности при иншталацији српска црквена општина у Сарајеву, као домаћин, издала је циркулар на остале општине у Сарајевској епархији и позвала их је, да при иншталацији судјелују, што им је донекле и дужност била. Циркулар је скроз и скроз невин. Али полиција осуди Јефтановића као предсједника са 450 фр., што је он дозволио, да се тај циркулар разашаље, без предходног полицијског знања и одобрења. Молим пак да се ово у обзир узме, Митрополит Мандић је један од најоданијих бос. управи и њезиним начелима, од владе



*именовани* митрополит и такоме митрополиту хоће народ што љепше овације да чини, што заиста иде највише и једино управи у прилог и за то се невини људи глобе. Има ли ту конзеквенције?!

Ти су описи најучтивијега садржаја.\*) И ради тих отписа бос. влада је све чланове црквено школских општина нечовјечном глобом глобила.

Ево вијеран пријепис казнога регистра тих глоба:

### *Казнени регистар.*

Т. број 484.

1.) Давид Саблић 50 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

2.) Сима Малић 41 год. стар, православне вјере, удовац, трговац.

3.) Коста Васић 36 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

4.) Ђорђо Ковачевић 41 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

5.) Стојан Суботић 55 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

6.) Дако Брајић 62 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

7.) Лазар Кесић 42 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

8.) Теша Прчић 37 год. стар, православне вјере, ожењен, трговац.

Сви из Босанске Градишке.

Пресуђују се: Давид Саблић, Сима Малић, Коста Васић, те Ђорђо Ковачевић сваки на платеж новчане

\*) Примјера ради, ево један така отпис:

Бр. 185/899 Високопречасној српско-православној А. Е. М. Конзисторији, у Сарајево.

Потписана општина, примила је Ваш поштовани допис бр. 1376. од 6. маја о. год. односећи се на уређење парохија.

Пошто то спада у програм уређења наше црквено-школске автономije, а ми смо опуномоћили г. г. Глигорију М. Јефтановића, Војислава Шолу, Владимира Радовића и Косту Кујунџића да нас у тој ствари заступају, умољавамо ту Високопречасну конзисторију, да се у споразуму са нашим пуномоћницима стави, јер потписана општина учествовати не може.

Из сједнице срп. прав. црквено-школ. општине држане у Приједору 14. Маја. 1899.

Перовођа  
Риста Кондић

Предсједник  
Лазар Милчић



глобе од 250 фор., односно у случају неутеривости на један мјесец дана затвора.

Стојан Суботић, Дако Брајић, Лазар Кесић, те Тешо Прчић сваки на платеж новчане глобе 150 фор. односно 14 дана затвора.

Против тој казненој пресуди допустив је уток на велеславну окружну област у Бањалуци у року од 8 дана путем тог. кот. уреда.

У Бос. Градишки 22 септембра 1899.

За тачан препис  
Зеленка канцелист

Котарски предстојник  
Бишо

### *Котарски уред.*

Поштоване Госпође и Господо!

Ово су у најкраћим цртама само један незнатни дио срестава, које бос. управа употребљава за осиромашење народа. Ја могу са највећом категоричношћу рећи, да бос. управа овим ништа не постизава. Она нема никаквих успјеха осим нечовјечног мучења народа и велику омразу читаве земље против Аустро-Угарске, што се мора као природна пошљедица појавити. Народ је онај стењао 500 година под турским јармом, а одржао је свој индивидуалитет, он и сада још ужасније пати. Турска прогонства су проста и једностранна и лакше им одољевати, али модерна тиранија са бруталношћу и деспотизмом много су тежа. Бос. управа је тим системом показала отворену карту своје политике, а та је карта створила читав Балкан против Аустро-Угарске. Са тим пак фактом мора се врло озбиљно рачунати и о томе врло, врло дубоко мислити.

Догађа се да понеки невини осуђени енергично захтијева писмену осуду, да може рекурirati. Те писмене осуде су тако карактеристичне и оне саме говоре о крајној бруталности у толикој мјери, да је мени апсолутно непотребно за коментарисање наводити и једне ријечи.

Примјера ради износим таку једну писмену осуду, али прије тога морам описати и разлог, ради којег ја та осуда пала.



Пошто бос. управа од окупације нечувеном незаконитошћу прогони српско име и православну вјеру, то се године 1896. алираше скоро све црквено-школске општине и предадоше цару меморандум, у коме траже заштиту против насиљу и уређење своје вјерско-националне аутономије. Ради бржега опћења све српско православне општине у Босни и Херцеговини предадоше генералну пуномоћ четворици народних вођа: Глигорију М. Јефтановићу, Војиславу Шоли, Кости Кујунџићу и сада покојноме Владимиру Радовићу. Сва кореспонденција, као и свако опћење са властима, као и конзисторијама имале су ове вође обављати.

Ова заједница бос. влади није се допала и она је силом својом преко сервилних митрополита тежила да ту заједницу раскине и да рад сваке поједине црквено-школске општине сепарира. С тога је конзисторија позивала поједине општине на разна „преустројства“ и „уређења.“ Црквено-школске општине пак, давши својим вођама генералну пуномоћ, морале су солидарно одржавати заједницу и на најучтививиј начин одговарале су конзисторији, да се оне директно не могу упуштати у никаква уређења или реорганизације, него нека се за то обрате на њихове пуномоћнике.

Појмљиво ће бити, да и уток ових биједника није могао наћи никаква одзива, пошто се оваке незаконитости од горе диктирају. У једноме дану продавана је дућанска роба будзашто док се наплатило 1600 фор.

Скоро у свима варошима је невинно грађанство овако осиромашавано. У малој варошици Приједору, њих само седморица осуђено је полицајски 3. (15) септембра 1899. на **2300** фор., које се путем нечовјечне сврхе и утјерало, а порезним одмјерењем доказано је, да годишњи приход ових јадника варира између 300--600 фор.

Исто се тако поступа и са Мухаменданцима. 100, 200, 300, 400, 500, фор. оглобити невинога човјека — није бос. управи ништа. Но мимо тога, ко нема да плати, тај се затвара. Народ у Босни и Херцеговини је врло честољубив и много држи на свој понос. Безобзирност владиних органа уништује у народу ту лијепу црту; од часних грађана, праве се санкилоти, који ће временом Аустро-Угарској на врат пасти.



Са сеоским народом још се немилостивије поступа. Над невиним сељацима, који једва кору хлеба имају, изричу се нечовјечне извчане глобе. Они их не могу платити. Да не би управа морала таке јаднике у затвору ранити, то их осуђује на 90—100 дана работнога рада на цестама, које су по 25—30 километара удаљене од њихових кућа, а уз своје издржавање. Многе чиновничке баште уређене су на овај начин крвавим знојем тих паћеника. Нечовјечни цестари могли би доста о томе причати.

Но осим ових нечовјечних глоба, које потичу из намјере саме бос. управе, имаде још глоба, које потичу из коруптиранога чиновништва. То је природна пошљедица. Кад се нижем чиновнику нареди да врши незаконитост, он је сигуран, да му нико не може ништа учинити, кад је врши и за се. Ко о меду ради, мед и лаза. С тога имаде чиновника, који глобе народ за свој интерес. Имаде их ситничара, а имаде их и гросиста. Ситничари глобе невинне људе по 5—10 фор. и не издају им на плаћену глобу признанице, а у регистру глоба нема њихових имена. Гросисте пак глобе народ и грађанство ауторитетом своје полицајне необузданости. Они „позајмљују“ од разних трговаца, којима никада не враћају. Мало је од који котарских предстојника, који од појединих грађана није „позајмио“ неколико стотина или хиљада форината. Ко од грађана смије да се усуди, а да предстојнику не да? — Полицајни пак чиновници у већим градовима чине ужасе. Ради илустрације ево примјера: у Сарајеву полицајни вахтмајстер, за четири пет година свога службовања, мимо својих лијепих законитих доходака, ерпресовао је од разних трговаца око 12.000 фор. Године 1900. оде у Мађарску на урлауб, а неки грађани, не могући више сносити глобљење, учинише пријаву, а неко од „пријатеља“ у Сарајеву депешира вахтмајстору, да се више у Сарајево не враћа. Карактеристично је, да је до краткога времена шеф сарајевске полиције г. Широн вит. Заржицки, унапријеђен за савјетника земаљске владе.

Још је карактеристичније са једним полицајним комесаром, коме је „нестало“ 4000 фор. уредовнога



новца. Исти није хтио бјежати из Босне, него је мирно рекао: „нека ме затворе, ако смију, па ћу казати, шта сам ја све морао чинити.“ И повела се мала чиновничка дисциплинарна истрага и шеф је његов доказао, да су ти 4000 фор. лежале на столу; комесар је био преоптерећен послом, неко се у полицију увукао и те новце украо! Да се ипак одржи ауторитет државни, исти је комесар са тога мјеста дигнут и — авансирао на боље мјесто.

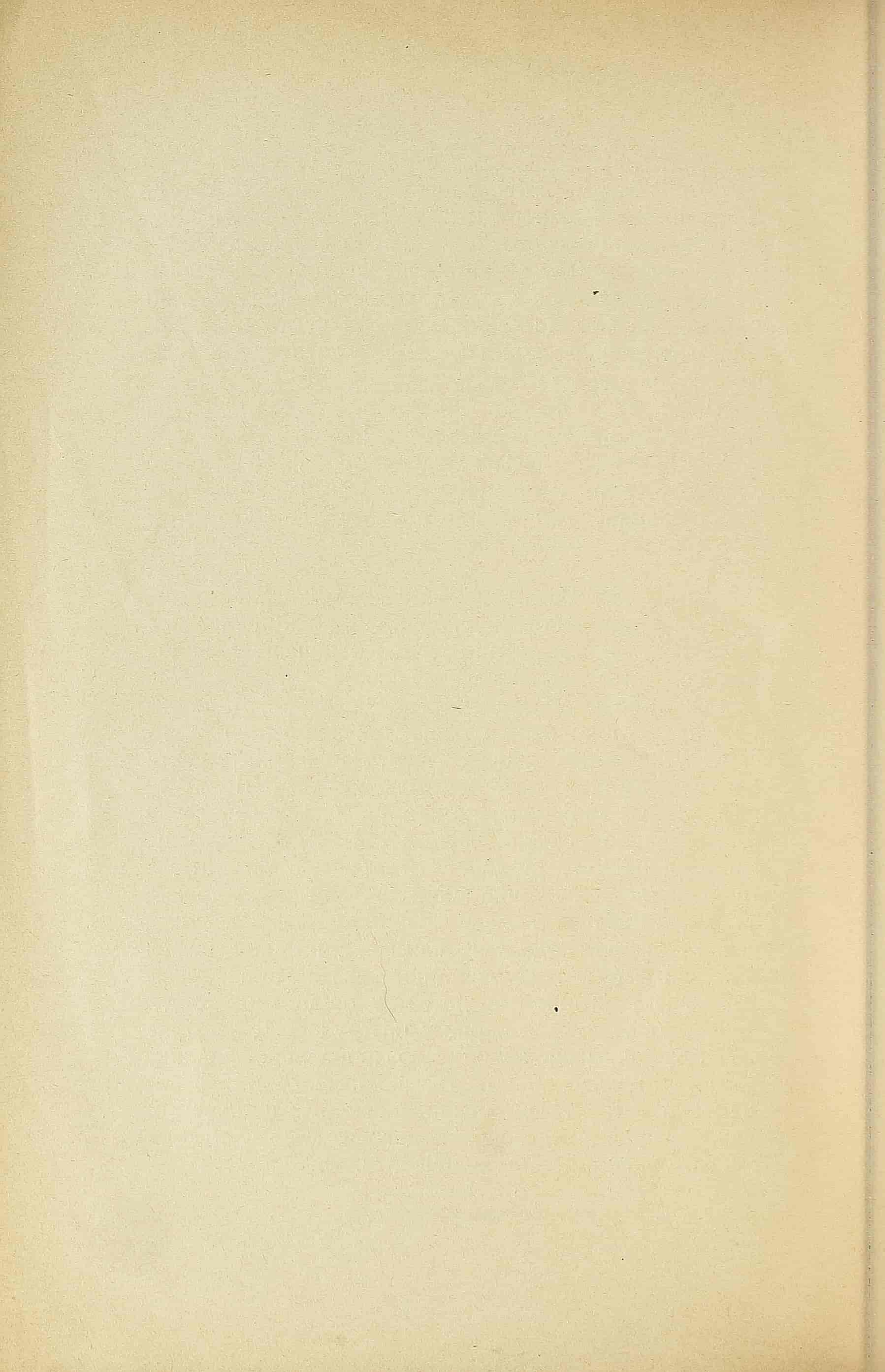
Ваша преузвишеност! Она велика приватна кућа у улици: „Мутни поток“ сазидана је крвавим сузама биједне сиротиње. Личане, Далматинце, Талијане и босанску сиротињу, која је дошла у Сарајево да рада тражи, полицајна стража аретирала је те људе и сјутра дан слала на бесплатан рад на градњу те приватне куће.

И шта може Ваша Преузвишеност чинити? — Апсолутно ништа! Чиновници на вишим позицијама држе Вас у шаху. С тога су они и неограничени у својој бруталности, као и у захтјевима својих интереса. Ко ме се у дужност стави незаконитост, тај хоће то и да експлоатише. У први мах је Ваша Преузвишеност те чиновнике утишавала разним одличијама. Изволите узети шематизам, па ћете се увјерити, да од VIII. класе почевши нема чиновника, који није декориран, међу њима млади и ненскусни људи. Кад се са тијем није могло даље ићи, онда су дошле титуле „Hofrath.“ Читава се бура подигла међу чиновницима. Сваки је држао, да је заслужан те титуле и наводио своје „заслуге“, изражавао своју срдњу и постаде опет нов назив: „титуларни Hofrath“. Субвенције, ренумерације, разна путовања под разним насловима су на дневном реду.

И нико не сме да дирне у тај трулеж. Делегације се моле, да ради јавности буду обазриве спрам прилика у Босни, а земља и народ ужасно пате. Али рефлекс те патње и тога мучења пашће временом на Аустро-Угарску. То ће се неизбјежно догодити, јер је то природан закон, који се мора појавити.













Од петог шпеца могу се добити и ове књиге:

„BOSNIEN UND DIE HERZEGOVINA

unter der Verwaltung der österreichisch-ungarischen Monarchie  
und die österr-ichisch-ungarische Balkanpolitik.

Eine politisch-ökonomische Darstellung der gegenwärtigen Zustände in 4 Bänden.

Von Božidar Nikašinović

I. Band:

BERLINER CONGRESS 1878 und die AGRARFRAGE.

Zweite Auflage. — Ladenpreis 3. — Mk.“ Berlin 1901.

О овоме делу целокупна српска штампа се најповољније изразила, а осим ње такође скоро и сва европска штампа. Ево неколико изводака из те штампе:

„Prager Tagblatt“:

„Писац је у овом делу подвргао политику грофа Голуховског као и управу господина Калаја и њене последице врло оштрој критици, којој се пак мора признати, да је *дубока и стварна*.“

Мађарски магнатски лист „Alkotmány“ Budapest: Писац критикује целокупни рад врло јаким пером, нарочито што се дешавало под Калајевом управом. Он износи стање стручним пером, и види се, да су му прилике потпуно познате.“

„Narodni Listy“ Праг:

„Писац је значајан сведок данашњег стања у Босни и Херцеговини.“

„СТ. ПЕТЕРБУРСКИЯ ВѢДОМОСТИ“, Петроград:

„Имамо само пожелети, да писац доврши ово знаменито и интересно дело и да се што скорије на руски преведе.“

„ВАРШАВСКИ ДНЕВНИК“, Варшава:

„Желимо писцу да доврши ово врло интересно и поучно дело, чије аутентично излагање даје свету могућност, да прозре у-право стање Босне и Херцеговине.“

„РУСКИ ТРУД“ Москва:

„Дело господина Никашиновића јавља се као савршен идеал и сјајан политички докуменат за поуку свакога народа, који тежи да одржи бирократски систем.“

II.

„35 MILLIONEN MARK,“

deutsches Kapital in Bosnien und die Leipziger Bank, nebst der Casseler Treber-Trocknungs-Gesellschaft und Elektrizitäts-Aktien-Gesellschaft vormals Schuckert & Co., — in Nürnberg. — Eine industrie-finanzielle Darstellung von Božidar Nikašinović.“

III.

„PRIVILEGIERTE LANDESBANK“

für Bosnien und die Herzegovina und ihre Thätigkeit. Eine politisch-finanzielle Darstellung von Božidar Nikašinović.

Für die Buchhandlungen zu beziehen durch Fr. Novorka, Buchhandlung Prag, Žitna ulice. — Prag 1902. Druck von Carl Pitter in Prag. — Selbstverlag des Verfassers.“

IV.

„Српска извозна трговина и Аустро Угарска.“ Цена 0.50 д.  
О овој се књизи сва српска штампа најповољније изразила.